

**MATERIALS
OF THE XX INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND
PRACTICAL CONFERENCE**

SCIENCE AND CIVILIZATION - 2023

30 January -07 February ,2023

Volume 4

SHEFFIELD
SCIENCE AND EDUCATION LTD
2023

SCIENCE AND EDUCATION LTD

Registered in ENGLAND & WALES Registered Number: 08878342
OFFICE 1, VELOCITY TOWER, 10 ST. MARY'S GATE,
SHEFFIELD, S YORKSHIRE, ENGLAND, S1 4LR

Materials of the XX International scientific and practical Conference
Science and civilization - 2023 , 30 January -07 February ,2023: Sheffield.
Science and education LTD -74 p.

Date signed for printing ,
For students, research workers.
Price 3 euro

ISSN 2312-2773

© Authors , 2023

© SCIENCE AND EDUCATION LTD, 2023

BIOLOGICAL SCIENCES

Resource studies and plant introduction

Борисова А.И., Дунаева Р.Н., Рашбаева А.Ж.
Научный руководитель: Молдекова И.Ж, магистр, старший преподаватель.

*Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, г. Актюбе,
Казахстан*

БИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ CALENDULA OFFICINALIS И ЕЕ РОЛЬ В ЛАНДШАФТНОМ ДИЗАЙНЕ

В статье рассмотрены биологические особенности и роль в ландшафтном дизайне календулы лекарственной. Актуальность данной темы заключается выявление биологических свойств и особенностей календулы и ее практическое применение в ландшафтном дизайне

Цель: использование календулы как один из видов лекарственного растения в ландшафтном дизайне и ее изучении ее биологических особенностей

Ноготки лекарственные, или *Calendula officinalis* — травянистое растение, вид рода Календула семейства Asteraceae.

Это прямостоячее однолетнее растение высотой от 20 до 75 см со стержневой корневой системой. Побеги толстые, ребристые, светло-зелёные, опушённые липкими железистыми волосками. Листья простые, очередные, бледно-зелёные, удлинённые или овальные, опушены редкими жёсткими волосками. Обёртка однорядная с узкими листьями. Язычковые цветки - жёлтые или оранжевые, сверху блестящие, снизу матовые; трубчатые -мелкие, жёлтые, оранжевые или тёмно-коричневые. Соцветия - корзинки диаметром 5-6 см. Плоды - семянки разной формы и размера. Цветёт с июня до осенних заморозков. Плоды созревают в июле - сентябре. Размножается семенами [1].

Календула – это лекарственное растение. Результаты многочисленных исследований свидетельствуют об эффективности календулы при лечении грибковых поражений кожи, дерматологических заболеваний, опрелостей и ран различного характера [2].

Календула используется в медицине как антисептическое, противовоспалительное и ранозаживляющее средство. Его применяют как внутрь, так и наружно. Обладает вяжущим, спазмолитическим, желчегонным и седативным действием, улучшает работу сердца и снижает артериальное давление.

Календула нашла самое широкое применение в косметике. Активные вещества календулы обладают отличными увлажняющими и солнцезащитными свойствами, что помогает сохранить молодость и красоту кожи.

Выращивание календулы решает сразу три проблемы. Он украшает садовый участок, защищает посаженные овощи от вредителей и заготавливает полезный растительный материал [3].

Календула сдержанна. Может расти где угодно, но обильно цветет только на солнечных участках с питательной почвой. Спокойно переносит морозы до - 5°C. Нуждается в регулярном поливе, так как остро реагирует на длительное отсутствие воды. Бедные почвы требуют регулярных подкормок, желательно комплексными удобрениями.

Календула легко вписывается в любую цветочную композицию и подходит практически для любого уголка сада. Одни только цветки календулы позволяют создать клумбу, комбинируя разные сорта разной высоты и окраски.

Рисунок 1. Низкорослые сорта

Низкорослые сорта используют для оформления бордюров. Они прекрасно смотрятся на клумбах с голубыми декоративными цветами- васильками. Календула также отлично смотрится в горшках для патио и смешанных бордюрах. Календулу можно посадить в любом саду и она прекрасно смотрится как в одиночной посадке, так и в сочетании с другими цветами [4].

Рисунок 2. *Calendula officinalis*

Благодаря способности календулы обеззараживать почву в районе посадки и отпугивать многих насекомых, садоводы стараются высаживать это лекарственное растение на различных участках своих помещений.

И так мы видим, что календулу используют не только как лекарственное растение с уникальными биологическими свойствами, но и в ландшафтном дизайне в качестве декоративного растения на различных участках.

Список литературы:

1. Исмагилов Р.Р., Костылев Д.А. Календула. – Уфа: БГАУ, 2000. – 102 с.: ил.
2. Биологически активные вещества лекарственных растений/В.П. Георгиевский, Н.Ф. Комиссаренко, С.Е. Дмитрук. - Новосибирск.:Наука, 1990.
3. Гаммерман А.Ф., Кадаев Г.Н., Яценко-Хмельницкий А.А. Лекарственные растения. - М.: Высшая школа, 1983.
4. Пастушенков, Л.В. Лекарственные растения / Л.В. Пастушенков, А.Л. Пастушенков, В.Л. Пастушенков. - М.: Лениздат, 1990. - 384 с.

Microbiology

*** Бакуова А. С., ** Қайырбай А. Т.**

** «Биология» мамандығы магистранты, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті*

***№271 Б. Ермекбаев атындағы орта мектеп, Қызылорда*

БИОЛОГИЯ ПӘНІНІҢ БАҒДАРЛАМАСЫНДАҒЫ БИОТЕХНОЛОГИЯНЫҢ ОРЫНЫ

Андатпа

Макалада жаңартылған білім мазмұнындағы биотехнология ғылымы бойынша ақпарат берілген. «Биология» оқу пәнінің оқу бағдарламасының мазмұнының ұйымдастырылуы туралы мәліметтер көрсетілген.

Түйін сөздер бағдарлама, пән, биотехнология, жүйе, білім

Білім мазмұнын жаңарту дегеніміз-білім беру бағдарламасының құрылымы мен мазмұнын, оқытудың әдістері мен тәсілдерін қайта қарастыруды көздейді. Бүгінгі күні мемлекетіміздің өркениетке жету жолындағы өр талабына тұғыр боларлықтай ұрпақ оқыту, тәрбиелеу ісін жаңа сапалық өзгерістер деңгейіне көтеруді талап етіп отыр. Білім беруде болып жатқан өзгерістер, білім беру мақсаттарының алмасуы, оның дамытушылық сипаттарының бекітілуі жүйелі түрде оқушылардың шығармашылық ойларын дамытып, ғылыми көзқарасы мен белсенділігін арттырады. Сондықтан елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр. Осыған байланысты, бастауыш, негізгі орта және орта білім беруде жаңартылған мазмұндағы оқу бағдарламалары әзірленді.

Мемлекетіміздің білім беру үдерісіне енген жаңартылған білім беру бағдарламасы-заман талабына сай келешек ұрпақтың сұранысын қанағаттандыратын тың бағдарлама. Жаңартылған білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты-оқушыларды сындарлы оқытуға үйрету, әлемдік білім кеңістігіне қол жеткізу, инновациялық білім негіздерін терең меңгерту. Негізгі орта білім беру деңгейінің 7-9-сыныптарына арналған «Биология» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасының құрылымы қолданыстағы бағдарламадан өзгеше.

Жаңартылған оқу бағдарламаларының мазмұндық ерекшеліктері:

-пән мазмұнын жобалаудың шиыршықтық ұстанымы, яғни білім мен біліктерді арттыруда оқу материалын сыныптан сыныпқа көшкен сайын біртіндеп кеңейту;

-таным заңдылығы мен пәндік операциялардың неғұрлым маңызды түрлері бойынша ойлау дағдысының деңгейлік жіктелімдеріне негізделген Блум таксономиясы иерархиясына негізделген;

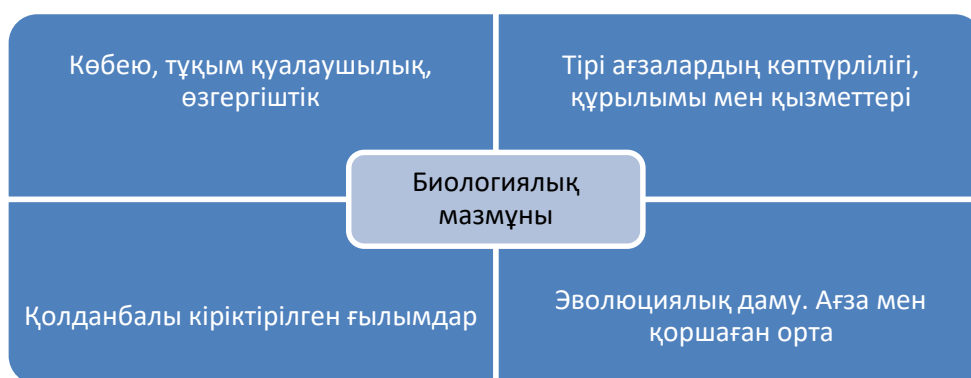
-білім беру деңгейлері және тұтас оқыту курсы бойынша педагогикалық мақсаттардың пәнішілік байланыстарды барынша ескеруге мүмкіндік беру;

-оқу үдерісін ұзақ мерзімді, орта мерзімді, қысқа мерзімді жоспар түрінде технологияландыру болып табылады [1]. Сонымен қатар жаңартылған оқу бағдарламасын әзірлеуде жас ұрпаққа білім мен тәрбие берумен оқу бағдарламасы, оқыту әдістері және бағалау жүйесінің өзара үйлесімділігі де қарастырылған.

«Биология» оқу пәнінің оқу бағдарламасының мазмұны оқытудың бөлімдері арқылы ұйымдастырылған. Бөлімдер сыныптар бойынша күтілетін нәтиже түрінде берілген оқу мақсаттарын қамтитын бөлімшелерден тұрады. Әр бөлімшеде көрсетілген оқу мақсаттары, мұғалімге оқушыларды дамыту бойынша жұмысты жүйелі жоспарлауға, сонымен қатар олардың жетістіктерін бағалауға, оқытудың келесі кезеңдері туралы ақпарат беруге мүмкіндік береді [2,3,4].

Оқу бағдарламасының мазмұны оқытудың бөлімдері арқылы ұйымдастырылған. Оқу пәнінің мазмұны 4 бөлімді қамтиды.

Биологиялық ғылымдар тірі организмдердің құрылымы мен функцияларын, олардың дамуы мен тіршілік ортасымен өзара қарымқатынасын зерттейді. Қазіргі заманғы көзқарастар бойынша өмір-бұл «Тірі ағзалардың көптүрлілігі», «Көбею, тұқым қуалаушылық, өзгергіштік», «Эволюциялық даму. Ағза мен қоршаған орта», «Қолданбалы кіріктірілген ғылымдар» (сурет 1).

1-Сурет—Оқу пәнінің мазмұны 4 бөлімді қамтиды

Органикалық молекулалардан тұратын және энергия мен қоршаған ортамен заттармен алмасу нәтижесінде өз өмірін сақтап қалуға және өзін-өзі қалпына келтіруге қабілетті күрделі биологиялық жүйелердің өмір сүру процесі. Құрлықта, суда тіршілік етуші барлық тірі организмдердің сан алуан түрін

зерттеу жылдан жылға артып келеді[5]. Соның нәтижесінде микроағзалардың, өсімдіктердің жүздеген түрі ашылып жатыр. Тіршілікте өсімдіктердің 500 мыңнан астам, жануарлардың миллиондаған түрі бар. Оқу бағдарламасында осындай алуан түрлі тіршілік иелерінің құрылысы, мекен ету ортасы, қоректенуі, тыныс алуы, зат алмасуы сияқты өмір сүру ерекшеліктері туралы білім беретін арнайы бөлім бар.

Тіршілік иелерінің барлығы да жердің тіршілік қабатында-биосферада өмір сүреді. Тірі ағзалар мен олардың тіршілік ортасы өзара тығыз байланысып, ұдайы өзгеру мен даму жағдайында болатын жүйелер жиынтығын құрайды. Биосфераны құрайтын тірі ағзалар шартты түрде екі үлкен топқа біріктіріледі: флора және фауна. Экожүйе-тірі ағзалар жиынтығының қоректену, өсу және ұрпақ беру мақсатында, белгілі бір тіршілік ету кеңістігін бірлесе пайдалануының тарихи қалыптасқан жүйесі. Экожүйе құрамына организмдер де, табиғи орта да кіретін тірі табиғаттың негізгі функционалдық бірлігі болып табылады. Экожүйенің құрылымын энергияны трансформациялаудың үш деңгейі (консументтер, продуценттер, редуценттер) мен қатты және газ тәрізді заттар айналымы құрайды. «Ағза мен қоршаған орта» бөлімі биосферадағы, экожүйедегі және популяциядағы тіршіліктің жүру үдерісі, экологиялық факторлар мен экологиялық сукцессиялар, адам әрекетінің экожүйеге әсері туралы мағлұмат «Көбею, тұқым қуалаушылық, өзгергіштік.

Жаңартылған мазмұн бағдарламасының сабақтастығы, білім алушылар «Биология» пәнін оқитудың бірінші жылынан бастап биология ғылымдарының өзекті мәселелерін зерттейді. Биохимияны оқу арқылы оқушылар тамақ өнеркәсібінен де, фармацевтика, медицина саласынан да хабардар болады. Алғашқы биохимиялық мағлұматтар адамзатқа өте көне заманнан таныс. Мысалы, адам баласы өте ерте кезден-ақ нан пісіруді, шарап, дәрі-дәрмек жасауда, тері илеуде және т.б. биохимиялық процестерді пайдаланған. Бірақ, бұл адам баласының тәжірибесіне ғана негізделген білімдер еді.

«Қолданбалы кіріктірілген ғылымдар» бөлімінің бөлімшелері 2-суретте берілген.

Негізгі бөлімдер жылдан жылға қайталанып, әрбір бөлім бойынша оқу мақсаттары білім алушылардың жас ерекшеліктері ескеріле отырып күрделенетініне назар аудару керек. Әрбір бөлімдегі оқу мақсаттары білім алушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, оқудың әр кезеңінде маңызды түсініктер жүйелі түрде қайталанып отырады.

2 сурет -Қолданбалы кіріктірілген ғылымдар

«Ағза мен қоршаған орта» бөлімі:

- Адам қызметінің қоршаған ортаға әсері,
- Биосфера, экожүйе, популяция.

Жаңартылған білім бағдарламасының ең бірінші ерекшелігі пән мазмұнының спиральды берілуі. Спиральділік қағидаты бойынша құрылған білім беру бағдарламасы Джером Брунердің «Білім беру үдерісі» (1960) атты еңбегінде қарастырылған танымдық теорияға негізделеді.

Брунердің жұмысына негізделген спиральді білім беру бағдарламасының негізгі ерекшеліктері:

-оқушы мектепте оқыған кезде тақырыпты немесе пәнді бірнеше рет қайталап оқиды, мұнда тақырыптар әртүрлі деңгейде қайталанады;

-қайталап оқыған сайын тақырыптың немесе пәннің күрделілігі арта түседі, мұнда тақырыптар әрбір келесі деңгейде алдыңғыға қарағанда анағұрлым күрделі әрі тереңдетіліп оқылуы тиіс;

-жаңа білім алдыңғы біліммен тығыз байланысты және бұған дейін алынған ақпарат тұрғысынан қарастырылады, мұнда деңгей жоғарылаған сайын, тақырыптың күрделілігі артып отыруы керек.

Бағдарламаның ерекшеліктерінің бірі-теориядан гөрі тәжірибеге қарай бағытталуы болып табылады. Білім алушыға биологиялық білім беріп қана қоймай, алған білімдерін болашақта өмірінде қолдана алатындай жағдай жасау. Оны жүзеге асыру үшін жаттанды білім бермей, өз қолдарымен тәжірибе жасауға баулу.

Қолданыстағы оқу бағдарламасы бойынша тәжірибелік және зертханалық жұмыстарды жүргізуде білім алушылар бақылау жүргізіп, табиғаттағы заңдар мен заңдылықтар дәлелдерін келтіреді, соның нәтижесінде теориялық мазмұн мен бақылау және сипаттау дағдыларының басымдығы белең алып, тәжірибелік дағдылар бағаланбайды. Ал жаңа оқу бағдарламасы бойынша тәжірибе

жұмыстарын орындау кезінде білім алушылар алған деректердің негізінде жаңалықтар ашады, табиғаттағы заңдылықтарды өз беттерінше табады. Толымды тәжірибелерді жүргізу кезінде білім алушылар жоспарлау мен өз зерттеу сұрағына жауап табу мақсатында өзінің зерттеу жұмысын жүргізуді үйренеді.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Негізгі орта білім беру деңгейінің 7-9-сыныптарына арналған «Биология» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы <http://melimde.com/negizgi-orta-bilim-beru-degejini-7-9-siniptarina-arnalfan-biol.html>

2. Нағымжанова Қ.М. Инновациялық оқыту жағдайларындағы мұғалім қызметінің психология-педагогикалық негіздері-Өскемен, 1999-.Б. 250.

3.Тұрғынбаева Б. Шығармашылық қабілеттерін дамыту.-// Қазақстан мектебі., №4. М.,-2005-Б.16-17.

4.Тұрғынбаева Б. Жеткіншектердің шығармашылық қабілетін дамыту.-// Қазақстан мектебі, №8.М.,-2004-Б.5-7.

5. Булашбаева А. Жаңа технологиялар әдістері.-// Биология және салауаттық негізі., №6.М.,-2006-.Б. 39-40

ECONOMIC SCIENCE

Regional economy

Залесский Борис Леонидович

Белорусский государственный университет

С ПОЛОЖИТЕЛЬНЫМ САЛЬДО И НОВЫМИ ИДЕЯМИ

По итогам 2022 года годовой объем экспорта резидентов свободной экономической зоны (СЭЗ) "Брест" впервые превысил один миллиард долларов. При этом было обеспечено положительное сальдо – 460 миллионов долларов, что составляет 44 процента от объемов отгруженной за пределы Беларуси продукции. Это означает, что резиденты СЭЗ перевыполнили задание по экспорту почти на три процента. Если говорить более конкретно, то «в 3,7 раза вырос экспорт продукции ООО "Аккумуляторный Альянс", почти в 5,5 раза – ОАО "Бархим", более чем в 1,7 – ИООО "Вастега", в 1,4 раза – ИП "Инко-Фуд", в 2,5 – ИООО "Кондор". На 18% больше, чем в прошлом году, экспортировали своей продукции СП "Санта Бремор" и ООО "СТиМ". На 16% возросли экспортные поставки Брестского чулочного комбината» [1]. В целом доля резидентов СЭЗ в общем объеме экспорта предприятий Брестской области составила 28 процентов. Судя по всему, положительная динамика будет сохраняться и в 2023 году. Тем более, что "Санта Бремор" планирует увеличить физические объемы производства более чем на семь процентов, "Гефест-техника" – на восемь процентов, "Инволюкс" – почти на 20 процентов, "Полиполь Мебель Бел" – почти на 10 процентов. Кроме того, 42 резидента СЭЗ в 2022 году продолжили инвестирование в производство.

Неплохо в СЭЗ начался и 2023 год. В январе здесь зарегистрировали первого в этом году резидента – ОАО "СанСпектр", которое займется реализацией инвестиционного проекта по созданию транспортно-логистического комплекса "Запад–Восток". Этот проект будет организован на

участке железнодорожных путей в районе станции Брест-Северный и ориентирован на оказание широкого спектра логистических услуг – складирование и хранение грузов, экспедиторские, таможенные и другие услуги. Срок реализации – пять лет. Компания с белорусским капиталом намерена вложить более семи с половиною миллионов белорусских рублей и создать около 20 новых рабочих мест. «Проект уже начал действовать. Начался ремонт подъездных путей. Планируется строительство подводящих путей, обустройство дополнительно контейнерных площадок, покупка дорогостоящей спецтехники. Параллельно компания отрабатывает сертификат на собственные услуги. Это даст возможность привлечь новых операторов и расширить рынок услуг в сфере железнодорожных контейнерных перевозок» [2]. Ожидается, что новые и реконструированные инфраструктурные объекты, предназначенные для хранения контейнеров и их перегрузки на автотранспорт, обеспечат дополнительные возможности при решении задач, связанных с недостаточной пропускной способностью польских железных дорог и необходимостью перехода на другую колею. Таким образом, транспортно-логистический комплекс будет способствовать "расшивке" узких мест при обработке контейнерных поездов в пределах Брестского железнодорожного узла, курсирующих в направлениях Восток – Запад – Восток.

В том же январе 2023 года резидент СЭЗ – ОАО «Брестмаш» – представил новую линейку автомобилей социального назначения, среди которых школьный автобус, машина социальной службы, а также «скорой помощи». Новая линейка автомобилей представляет интерес для социальных служб города. В декабре 2022 года «территориальный центр социального обслуживания населения Московского района г. Бреста приобрел новый автомобиль, изготовленный на ОАО «Брестмаш» для использования в качестве «социального такси». Машина оборудована устройством для плавного поднятия и опускания инвалидной коляски, что облегчает транспортировку людей с ограниченными возможностями» [3]. В дальнейшем на производственных площадях резидента СЭЗ «Брест» будут собирать около 500 единиц специальной автомобильной

техники 26-ти моделей. Это – промтоварные фургоны, машины для патрульно-постовой и кинологической служб, для транспортировки людей с ограниченными физическими возможностями, автомобили скорой медицинской помощи. Производственные мощности завода позволяют собирать до двух тысяч автомобилей в год.

Еще пример. В 2011 году резидентом СЭЗ стало ОАО “Барановичское производственное хлопчатобумажное объединение”. В 2023 году предприятие отметит свое 60-летие. В январе текущего года на совещании, которое прошло с участием премьер-министра Республики Беларусь, была рассмотрена реализация стратегии развития объединения на ближайшие пять лет. Заметим, что это – один из крупнейших производителей текстильной продукции в Европе и СНГ, где в составе объединения входят прядильная, ткацкая, отделочная и швейная фабрики и где занято около 1200 человек. За последние годы у этого резидента СЭЗ уже выполнили несколько этапов модернизации, что позволило повысить уровень автоматизации производственного процесса, освоить новые виды продукции и добиться нанесения качественных принтов любой сложности. В условиях жесткой конкуренции в данной отрасли, где традиционно сильные позиции у азиатских производителей, «в Барановичах будет сохранен весь цикл изготовления тканей. На предприятии планируется расширять выпуск поликоттона. За счет добавления акрила полотно будет приобретет особые антибактериальные, невоспламеняющиеся свойства» [4]. Так что стратегия объединения будет реализовываться дальше – в русле мощной инновационной модернизации, чтобы вывезти ОАО на новый уровень развития.

Напомним: сегодня в СЭЗ “Брест” уже «включены 16 участков, которые расположены в Бресте и Брестском районе, Кобрине и Кобринском районе, Ивацевичах и Ивацевичском районе, а также Пинске, Ганцевичах и Дрогичине» [5, с. 48]. На начало февраля 2023 года в качестве резидентов уже действуют 76 предприятий из 16 стран. Это говорит, что СЭЗ “Брест” продолжает активно решать вопросы увеличения экспортной и инновационной составляющей, чтобы способствовать динамичному развитию всей Брестской области.

Литература

1. Годовой объем экспорта резидентов СЭЗ “Брест” превысил \$1 млрд [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/regions/view/godovoj-objem-eksporta-rezidentov-sez-brest-prevysil-1-mlrd-547421-2023/>
2. Первого в этом году резидента зарегистрировали в СЭЗ “Брест” [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/regions/view/pervogo-v-etom-godu-rezidenta-zaregistrovali-v-sez-brest-547274-2023/>
3. Резидент СЭЗ “Брест” ОАО “Брестмаш” презентует новую линейку социальных автомобилей [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://fezbrest.com/rezident-sez-%C2%ABbrest%C2%BB-oao-%C2%ABbrestmash%C2%BB-prezentuet-novuyu-linejku-soczialnyix-avtomobilej>
4. Стратегия развития БПХО обсуждалась при участии премьер-министра Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://fezbrest.com/strategiya-razvitiya-bpxo-obsuzhdalas-pri-uchastii-premer-ministra-respubliki-belarus>
5. Залесский, Б. Ставка – на результативность. Особенности экономических связей Беларуси с азиатскими партнерами / Б. Залесский. – LAP LAMBERT Academic Publishing, 2023. – 80 с.

PHYSICAL CULTURE AND SPORT

Physical culture and sport: problems, researches, offers

Уразова Гулмира Муратбековна, аға оқытушы магистрі
Касымова Асель Дженисовна, аға оқытушы магистрі
Танаев Конысжан Толебаевич, аға оқытушы магистрі

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз Инновациялық Институты

СПОРТТЫҚ КҮРЕСІНІҢ ТАКТИКАСЫН - ӘДІСІН ЖАС БАЛУАНДАРҒА ЖЕТІЛДІРУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Осы тәсілмен жас балуандар бәсекелестік белсенділіктің төтенше жағдайларында мотор мәселелерін тез шешуді үйренеді. Қашықтық жақын, орташа және ұзақ болуы мүмкін. Ұзақ қашықтық басып алудың болмауымен сипатталады, жақын және орташа қашықтықта өзара басып алу қажет. Сонымен қатар, орташа қашықтықта өзара ұстау қолдың ұзындығынан аспайтын қашықтықта жүзеге асырылады, ал жақын жерде балуандар бір-біріне денемен тиеді. Балуанның шабуыл, қорғаныс және қарсы шабуыл әрекеттерін орындау үшін қашықтықты қолдана білуі, біріншіден, қарсыласқа өзінің "стилін" немесе күрес тәсілін таңуға мүмкіндік береді; екіншіден, қарсыластың әрекеттерін бақылауға мүмкіндік береді; үшіншіден, шабуылды бастау үшін жағдай жасау; төртіншіден, төтенше жағдайларда қорғаныс және қарсы шабуыл әрекеттері туралы дұрыс шешім қабылдау. Жарыс ережелері балуандарды өзара әрекеттесуге міндеттейді.

Күреске бөлінген барлық уақытта балуандар үнемі қақтығыста болуы керек. Әрине, мұндай жағдайларда қашықтықты және олардың комбинациясын дұрыс сақтау шайқастың соңғы нәтижесіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Сондықтан, бастапқы оқыту кезеңінде, біздің ойымызша, алыс қашықтықтан қабылдауларды алып тастау керек. Осы тәсілмен жас балуандар бәсекелестік белсенділіктің төтенше жағдайларында мотор мәселелерін тез шешуді үйренеді. Басып алу-бұл қарсыластың денесінің кез-келген бөлігін оның белсенділігін бұзу және белгілі бір әрекеттерді орындау үшін ұстап тұруға мүмкіндік беретін операция (немесе тұрақты операциялар жиынтығы). Ұстау бір немесе екі қолмен жүзеге асырылады. Әр түрлі ұстамаларды қолдану балуанға өз әрекеттерін

жасыруға, қарсыласын бағдарлауға және сол арқылы кілемдегі бастаманы игеруге, содан кейін шабуыл үшін ыңғайлы жағдай жасауға мүмкіндік береді. Тұтқаларды 3 топқа бөлуге болады:

а) белсенділікті сақтау үшін ұстамалар,

б) ұстағыштар техника мен тактика элементтерін байланыстыру тәсілі ретінде,

в) қабылдау, шабуыл, қорғаныс, қарсы шабуылдарды жүзеге асыру үшін басып алу.

Біздің ойымызша, мұндай бөлім басып алуды егжей-тегжейлі қарастыруға мүмкіндік береді. Оқу құралдары мен ғылыми-әдістемелік әдебиеттерде бұл мәселеге тиісті көңіл бөлінбейді.

Балуандардың бәсекеге қабілеттілігін талдау оқытудағы мұндай олқылық көптеген кілем шеберлерінің күрестегі қозғалыс мәдениетін игеруіне теріс әсер еткенін көрсетеді. Сондықтан бұл мәселені шешу уақтылы және өзекті болып табылады. Балуанның белсенділігін сақтау үшін ұстап алу. Ғылыми-әдістемелік және теориялық әдеби көздерде шабуылдаушы басып алу туралы мәлімдемелер бар, бірақ шабуыл жасайтын басып алу туралы нақты ештеңе сипатталмайды. Жекпе-жек кезінде балуандар көбінесе әртүрлі ұстамаларды орындайды. Ұстамалардың өзгеруі ерікті емес, бірақ белгілі бір стратегиялық мақсатқа, белгілі бір ұрыс жағдайындағы техникалық және тактикалық іс-қимыл міндеттеріне байланысты. Біз зерттеу нәтижелері бойынша бөлектедік

Ұстаудың негізгі әдісі. Олар шабуылдау әрекеттері үшін ыңғайлы позицияны қабылдауға (қорғаудың алдын-алу және деструктивті әрекеттері), қарсы шаралар, ұстап қалу, ұстау, қауіп, маневр жасау, тепе-теңдіктен шығу үшін жағдай жасауға мүмкіндік береді. Тұтқаларды дайындық (тактикалық) және қорғаныс деп бөлуге болады. Бұдан басқа, қысқыштар шешеді смысловую міндетін нақты қабылдау. Балуандардың бәсекеге қабілеттілігін талдау көрсеткендей, балуандардың әр түрлі түрлерінің ішінде балуандар көбінесе тек б-ны пайдаланады, олардың артықшылығы статистикалық материалдарды өңдеу нәтижелерімен сипатталады. Бұл:

1. Қолды бүйірден ұстаңыз.
2. Қолды төменнен шынтақтан ұстап алу.
3. Қолды иық пен білек астынан ұстап алу.

4. Мойын мен иықты жоғарыдан ұстаңыз.
5. Бір қолды жоғарыдан және екінші қолдың білегінен ұстаңыз.
6. Басып алу аяғын екі қолмен назар аудара отырып, басымен дене тұрқы.

Бұл ұстамалардың ерекшелігі-бұл Дайындық шеберлігін мен шабуыл арасындағы "байланыс". Біз оларды шабуылдау деп атаймыз. Тіректегі негізгі шабуыл шабуылдары келесі белгілермен сипатталады: қауіпсіздік, қарсыластың әрекетін болжау, шабуылдың артықшылығы, мүмкін техникалық және тактикалық әрекеттерді қолдану кеңдігі. Бірінші белгіге сәйкес, алты шабуылдаушы шабуылдың бірін жүзеге асыратын палуан қарсыластың белсенді әрекеттерін шектейді. Қарсыластың дене бөлігін 90% - дан 60% - ға бұғаттау арқылы балуан оны шабуылдау әрекеттерін орындау мүмкіндігінен айырады. Белсенді болу үшін қарсылас белсенді қорғауды жүзеге асыра алады, содан кейін қарсы шабуыл жасай алады. Өз әрекетімен балуан, біріншіден, өзі үшін ессіздікті, екіншіден, белсенді әрекетке көшу кезінде қарсыласқа қосымша "жүктеме" жасайды. Екінші белгі шабуылдаушы басып алуды жүзеге асыра отырып, балуан өзінің техникалық әрекеттерін алдын-ала бағдарламалай алады және қарсыластың қорғаныс және қарсы шабуыл әрекеттерін болжай алады.

Ұстау техника мен тактика элементтерін байланыстыру тәсілі ретінде. Жоғарыда айтылғандай, күрес барысында палуан әртүрлі шабуылдарды (шабуылдарды) қолдану арқылы қарсыласқа механикалық әсер етеді. Сонымен қатар, кілемдегі жекпе-жек балуандар арасындағы үнемі қақтығыста өтеді. Сондықтан әрбір техникалық-тактикалық әрекетті орындау әртүрлі бұлшықет топтарының белгілі бір тізбегіне "қосылуды", салмақты, инерцияны, дене тұтқаларын шебер қолдануды, ерекше назар аударуды, кез-келген уақытта әртүрлі ұстамаларды қолдануға дайын болуды және осылайша шабуылдың бағытын өзгертуді талап етеді. Осыған байланысты күрескер жүзеге асыратын техникалық және тактикалық әрекет көптеген операцияларды қамтиды, содан кейін іс-қимыл элементтеріне ауысады. Әрекеттің әр элементі түсіру арқылы жүзеге асырылады. Демек, түсіру-бұл тұтас әрекетті құрудағы байланыстырушы буын. Амалдарды, шабуылдарды, қорғаныстарды, қарсы амалдарды іске асыруға арналған басып алулар. Тұтқындау-бұл әрекеттің бір бөлігі, өйткені палуан қарсыласын денесінің кез-келген бөлігін ұстамастан көтере, тастай немесе тастай алмайды. Қабылдау, қорғау, қарсы қабылдау нәтижесі басып алуға байланысты. Шабуылдау әрекеттері бар, онда қабылдау бір мезгілде орындалады, мысалы, екі

аяқты ұстап алу арқылы тірекке лақтыру. Шабуылдың тағы бір түрі бар, егер қабылдау алдында ұстаулардың бірнеше рет өзгеруі болса, мысалы, қайшымен ауысу төңкерісі иектен ұстап алу. Осы жағдайларды толығырақ түсіну үшін Сіз шабуылдау әрекетін жүргізу үшін ықтимал мүмкіндіктері бар өзара басып алудың әдісін көрсететін сайтқа қайта жүгінуіңіз керек. Аяқпен күресудің көмекші элементтері аяқпен күресудің көмекші элементтері-бұл аяқтың әрекеті.

Нәтижесінде әрекеттердің жалпы арсеналын және олардың құрылымының әртүрлілігін арттыру үрдісі байқалды. Кейбір әдістердің басым рөлі (тиімділігі бойынша) балуанның арсеналынан аяқпен күресудің көмекші элементтерін ұмытып, кейде әдейі алып тастауға мәжбүр етті. Біздің ойымызша, бұл жерде маңызды объективті себеп, біріншіден, күрес элементтерін оқытудың жеткіліксіз дамыған әдістемесі, екіншіден, жоғары дамыған жылдамдықты, үйлестіру және басқа моториканы қажет ететін осы элементтерді орындаудың күрделілігі; үшіншіден, күрес кілемінің қаттылығы, түрлі жарақаттарды тудырады. Аяқтың әсерімен күрескерлердің арсеналынан жоғалып кетуінің тағы бір маңызды себебі 60-70 жылдары кеңестік балуандардың осы әдістерді стендте орындау техникасындағы артықшылығы айқын болды, бірақ көп ұзамай шетелдік мамандар әртүрлі қарсы әрекеттерді таба бастады. Сондықтан көптеген әдістер жоғалып кетті, өйткені олар сәтсіз аяқталды, кейде тіпті қарсы әрекеттерді қолдану нәтижесінде жоғалтуға әкелді. Біздің ойымызша, аяқтың әрекетімен күресу техникасының бұрынғы дәстүрлерін жандандыратын уақыт келді. Сонымен қатар, жарыс ережелерін өзгерту күрестің динамикасы мен ойын-сауығын арттыруға бағытталған. Мұндай дайындықтың қажеттілігі тек жоғары білікті балуандар үшін ғана емес, сонымен қатар резерв үшін де, әсіресе оқытудың бастапқы кезеңінде де пісіп жетілді. Дәл осы кезеңде болашақта байытылатын және жетілдірілетін қажетті дағдылар қалыптасады.

Пайдаланған әдебиеттер

1.Күресші-студенттердің физиологиялық көрсеткіштерінің динамикалық өзгерісі мен оқытудың кредиттік жүйесі жағдайында дене шынықтыру сабақтарын өткізу ерекшеліктері : Магистрлік диссертация. / Алматы, 2013. - 80 б.<http://rmebrk.kz/search/resources> Сыдықжанов, Б.Қ.

2.Қазақ ұлттық ойындары [Электрондық ресурс]: Ғылыми / - 184 МБ.- Алматы: "Балауса" баспасы, 2013.- 96 б.<https://www.iprbookshop.ru/69126.html> Төтенай Б.

3.Восточное боевое единоборство – спортивная дисциплина Кобудо. Примерные программы спортивной подготовки для детско-юношеских спортивных школ (книга). 2013, <https://www.iprbookshop.ru/18560.html>

Валентик В.Г., Ким Т.К., Кузьменко Г.А., Кузнецов А.Н., Кузнецова О.А., Прометей

Садуақас Канат Бақытжанұлы

КГУ «Региональный учебно-методический центр физической культуры, спорта и НВП». КГУ «Управление образования акимата Северо-Казахстанской области»

Горохов А.С., Сотниченко Е.А., Шлак И.Б

НАО СКУ им. М. Козыбаева

РОЛЬ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ВУЗА

На протяжении последних десятилетий отмечена тревожная тенденция ухудшения здоровья молодежи, ее физической подготовленности. Это связано не только с изменениями, произошедшими в экономике, экологии, условиях труда и быта казахстанского населения, но и с недооценкой в обществе оздоровительной и воспитательной функций физической культуры, что отразилось дефицитом на гармоничном развитии личности. Большая часть молодых людей уже к двадцати годам приобретают массу хронических заболеваний, здоровых детей практически не рождается, а смертность в нашей стране давно опережает рождаемость. Будущее нашей страны зависит и от того, какие ценностные ориентации студентов будут занимать приоритетные позиции [1].

Формирование потребности студентов ВУЗа в здоровом образе жизни необходимо для того, чтобы будущий специалист еще в студенческие годы пришел к осознанию значимости регулярных занятий физической культурой и спортом, стал не только специалистом в своей области знаний, но и человеком, который бы обладал разного рода умениями и навыками восстановления организма после напряженной работы.

В этой связи большое значение приобретает исследование рассматриваемой проблемы.

Практическая значимость полученных результатов: полученные сведения могут быть использованы в планировании занятий по спортивным дисциплинам преподавателями физической культуры.

Для решения поставленных нами задач и проверки выдвинутой гипотезы были использованы теоретические методы исследования, основанные на проведенном тестировании.

Физическая культура составляет важную часть общей культуры общества, всю совокупность его достижений в создании и рациональном использовании специальных средств, методов и условий направленного физического совершенствования человека.

Однако даже самые рациональные средства физического воспитания могут оказаться опасными для здоровья, если нарушается оптимальная мера функциональных нагрузок. Планомерное же увеличение функциональных нагрузок, адекватных приспособительным возможностям организма, становится мощным фактором повышения работоспособности, а вместе с тем и укрепления здоровья[2].

Физическое воспитание – неотъемлемая часть общего воспитания личности человека. Способствуя формированию двигательных навыков, совершенствованию таких качеств, как быстрота, сила, выносливость, ловкость, оно формирует ряд морально-волевых качеств: смелость, решительность, настойчивость [3].

Самооценка здоровья и место здоровья в системе жизненных ценностей являются одними из существующих показателей, характеризующих отношение индивида к своему здоровью. У значительной части молодежи идёт эксплуатация наиболее доступного ресурса - здоровья. Стимулы получить образование, профессию, хорошее материальное положение гораздо выше, нежели сохранять и повышать своё здоровье, т.е. здоровье рассматривается в большей степени как инструментальная ценность, способствующая достижению

жизненных целей, нежели как ценность, способствующая долголетней и полноценной жизни.

Данное соотношение стимулов наблюдается и среди студентов НАО СКУ им. М. Козыбаева, у которых ценностное отношение к здоровью является также недостаточно осознанным и находится в процессе формирования[4].

Целью настоящего эмпирического исследования является определение роли физической культуры в жизнедеятельности студентов ВУЗа 2 курса НАО «Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева». Выборку составили студенты Педагогического факультета в количестве 30 человек следующих специальностей: «Физическая культура и спорт», «Физическая культура и начальная военная подготовка». Результаты обобщены и отражены в таблице 1.

Таблица 1 – Результаты диагностики уровня роли физической культуры в жизнедеятельности студентов ВУЗа

Вопросы анкеты	Ответы студентов	Процент (%)
Вставая утром, делаете ли вы зарядку?	Да, каждый день, с большим удовольствием	20%
	Понимаю, что надо бы, но не всегда удается себя заставить, к тому же делаю это без особой радости, чисто автоматически	20%
	Нет, не вижу в этом ни, какой надобности	60%
Известно, что нормальный режим питания для здорового человека – плотный завтрак, обед из трех блюд и скромный ужин. А какой режим питания у вас?	Именно такой, к тому же я ем много овощей и фруктов	0%
	Бывает, что я обхожусь без завтрака или обеда	60%
	Я не придерживаюсь определенного режима питания	40%
Имеете ли вы привычку курить?	Нет	100%
	Да, но лишь 1-2 сигареты в день	0%
	Выкуриваю по целой пачке в течение дня	0%
Употребляете ли вы спиртное?	Нет, я абсолютно трезвенник	70%
	Только в особых случаях: под Новый год, на день рожденья, на вечеринке с друзьями и т.д.	30%
	Выпиваю часто, бывает, что безо всякого повода, среди бела дня, для меня это лучший способ общения	0%
Пьете ли вы кофе?	Очень редко	20%
	Один или два раза в день обязательно	80%
	Не могу обойтись без кофе, потому пью его очень много	0%
Принимаете ли вы какие-нибудь лекарства?	Нет, даже когда чувствую недомогание, стараюсь найти другие способы помочь себе	10%
	Только при острой необходимости	90%
	Принимаю почти каждый день	0%
	Нет	70%

Страдаете ли вы от какого-либо хронического заболевания?	Затрудняюсь ответить	20%
	Да	10%
Используете ли вы хотя бы один выходной день для занятий спортом, туризм?	Да, а иногда и два дня	0%
	Да, но только когда есть возможность	20%
	Нет, предпочитаю пообщаться с друзьями	80%
Счастливы ли вы в семье?	Да	100%
	Затрудняюсь ответить	0%
	Нет	0%
Довольны ли вы вашей жизнью?	Да	90%
	Не во всем	10%
	Нет	0%
Как вы любите проводить свободное время?	Активно занимаясь спортом, в турпоходе, на природе	0%
	В приятной, интересной компании	100%
	Для меня это проблема	0%
Раздражает ли вас что-либо на учебе или дома?	Нет	10%
	Да, но я стараюсь не акцентировать на этом внимания	60%
	Да, я регулярно выхожу из терпения	30%

Анализ фактических материалов о жизнедеятельности студентов свидетельствует о ее неупорядоченности и хаотичной организации. Это отражается в таких важнейших компонентах, как несвоевременный прием пищи, систематическое недосыпание, малое пребывание на свежем воздухе, недостаточная двигательная активность, отсутствие закаливающих процедур, выполнение самостоятельной учебной работы во время, предназначенное для сна, курение и др. Накапливаясь в течение учебного года, негативные последствия такой организации жизнедеятельности наиболее ярко проявляются ко времени его окончания (увеличивается число заболеваний). А так как эти процессы наблюдаются в течение 4 лет обучения, то они оказывают существенное влияние на состояние здоровья студентов. Эти факты позволяют сделать вывод, что практические занятия по физическому воспитанию в вузе не гарантируют автоматически сохранение и укрепление здоровья студентов. Его обеспечивают многие составляющие образа жизни, среди которых большое место принадлежит регулярным занятиям физическими упражнениями, спортом, а также оздоровительным факторам. Среди причин невнимания к поддержанию своего физического состояния студентами отмечается нехватка времени и отсутствие необходимого упорства, воли, настойчивости. Это свидетельствует о

недостаточной организованности и требовательности к себе студентов в организации жизнедеятельности, где органично присутствуют и волевые начала. Путь к общекультурному развитию, а, следовательно, и к здоровью начинается с овладения знаниями, но студентам не хватает поисково-познавательной активности для их пополнения и расширения, так как студенты проводят большое количество времени в стенах университета, и после учебного дня не в состоянии заниматься своим физическим состоянием или его усовершенствованием.

Список литературы:

1. Журнал «Физкультура в профилактике и лечении», Опыт применения лечебной физкультуры у больных хронической обструктивной болезнью легких, К.м.н. М.А. Рассулова, №3 (22),2007 год, стр.44.
2. Витун, Е.В.К вопросу о повышении двигательной активности студентов/ Е.В. Витун, В.Г. Витун, Э.Н. Алексеева // Проблемы и перспективы развития физической культуры и спорта в XXI веке: сб. научн. трудов. - Вып.2 - Волгоград: Изд. - во ВолГУ,2004. - С. 19-22.
3. Беляничева В. В. «Формирование мотивации занятий физической культурой у студентов». / Физическая культура и спорт: интеграция науки и практики. Вып. 2.-Саратов: ООО Издательский центр «Наука»,2009.-6с. В. В. Беляничева, Н. В. Грачева. Научная статья.
4. Журнал «Физкультура в профилактике и лечении», Оптимизация планирования физических нагрузок у студентов с учетом психофизиологических особенностей их организма, Профессор В.А. Савченко, аспирант И.Г. Волненко, №1(24), 2008 год, стр. 9

Юлдашев Зохид

Қарабұлақ ауылы N104 негізгі орта мектебі

Түркістан облысы, Сайрам ауданы

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫН НЫҒАЙТУ ЖОЛДАРЫ

Әрбір өркениетті мемлекеттің алдына қойған басты мақсаты - өз халқының денсаулығын жақсартуды қамтамасыз ету болып табылады. Еліміздің даму бағытын бекіткен «Қазақстан – 2030» стратегиялық бағдарламасында салауатты өмір салтын ұстану, дене тәрбиесімен, спортпен шұғылдану мәселелері қарастырылған. Бүкіл адамзат баласына ең қымбатты нәрсе – өмір сүру. Ал, осы өмір сапарындағы ең тамаша әрі өмірге тұлға ретінде қадам басудың алғашқы мезгілі – мектеп қабырғасында білім алған мезгілі болып табылады. Бұл мезгіл балдырған балалық шақ пен қайраты тасыған, жалынды жастық шақты қамтып, «тарыдай боп кірген баланы, таудай етіп шығарытын» уақыт кезеңі болып саналмақ.

Балалықтан ересек адамға айналатын осындай алтын мезгілде мектеп оқушысы физиологиялық, психологиялық жақтардан үздіксіз өсіп жетіліп, моральдық көзқарастары мен өмірге деген көзқарастары қалыптасады. Қабылдау қабілеті ең күшті, еліктеушілігі мен бейімделгіштігі ең жоғары деңгейде болатын осы мезгіл аралығында мектеп жасындағы балалар түрлі әрекет дағдыларын тез меңгеріп, оңай қалыптастырып алады.

Сондықтанда осы мезгілдерде оқушы бойында тамаша мінез-құлық пен қимыл-қозғалыс дағдыларын қалыптастыру, өмірге қажетті қозғалыс шеберлігін меңгерту әрбір дене мәдениеті және спорт саласындағы мамандардың алдына қойған мақсаты болып табылады.

Егер осы кездерде оқушылар өз бойларында жағымды іс-әрекет дағдыларын қалыптастырып, денсаулығы мықты, жан-жақтылы болып жетіліп

шықса, мұның игілігін өмір бойы көретін болады. Керісінше, бойында жаман әдеттер мен икемсіз қозғалысқа дағдыланған, денсаулығы әлсіз, дене қуаты төмен болса, мұның зардабын өмір бойы арқалап өтетін болады.

Бір адамның бүкіл ғұмырындағы денінің сау, дене қуаты дайындығының жоғары, күнделікті өмірге қажетті қимыл-қозғалыс шеберлігі мен дағдылары жоғары деңгейде қалыптастыруына мектеп қабырғасындағы дене тәрбиесі сабағына жүйелі қатысып, үнемі спортпен айналысу, салауатты өмір салтын сақтау тікелей әсерін тигізеді. Деседе, нарық экономикасы кезіндегі бүгінгі таңда мектеп қабырғасында білім алып жатқан бір-бір үйдің еркелері мен серкелерінің немесе «отбасындағы бала патшалардың», дене тәрбиесі мен спорттық жаттығулардың аталған маңыздылығын мойындағысы келмейді. Компьютер мен ойын автоматтарының алдына жайлана жайғасқан жалқаулардың ойнағысы, терелегісі келмейді. Бұған қоса кейбір ата-аналардың да балаларының дене тәрбиесі мен емес, компьютер мен шетел тілін т.б. пәндерді меңгеруін қалайтынын қайтерсіз. Дегенмен, бұған бола дене тәрбиесі мен спорт өз маңыздылығын жоғалытпайды. Керісінше, аталмыш сала бойынша түрлі зерттеулер жүргізіліп, зерттеу қорытындылары мен жаңалықтары туралы газет-журналдарда, баспа беттерінде үздіксіз жарық көруде.

Қысқасы, мектеп жасындағы оқушылардың дене тәрбиесі сауықтыру, білім беру және тәрбие беру міндеттерін арқалай отырып, оқушы ағзасының толық әрі дұрыс өсіп-жетілуіне, денсаулығын нығайтуға, салауатты өмір салтын ұстануына, денсаулыққа зиянды әдеттерден аулақ болуына үлкен әсерін тигізіп, тек оқушылар үшін ғана емес, бүкіл қоғам үшін де терең мәнге, зор маңызға ие, денсаулықтың көпірі болып табылады.

Мектепте дене тәрбиесін ұйымдастыру формаларына дене шынықтыру сабақтары, сыныптан және мектептен тыс жаппай спорт жұмыстарына жатады.

Сабақ – дене тәрбиесін ұйымдастырудың негізгі формасы. Дене шынықтыру сабақтары мемлекеттік оқу бағдарламасына сәйкес жүргізіледі.

Мектеп ұжымында спорт секциялары жұмыс істейді, спорттың түрлерінен жаппай жарыстар өткізіледі, қоғамдық нұсқаушылар мен төрешілер дайындауда жоспарлы түрде жұмыс ұйымдастырылады, оқылар спорт жұмысының көптеген түрлеріне қатысады.

Дене тәрбиесінің негізгі құралдарына дене жаттығулары, гимнастика, ойын, туризм, спорт, табиғи факторлар жатады.

- **Дене жаттығулары** – бұл саналы түрде орындалатын қимылдар және қозғалтқыш әрекеттер. Дене жаттығулары бұлшық ет жүйесін, қан айналымын және тыныс алу мүшелерін дамытады, буын сүйектерін қозғалмалы етеді, жалпы жұмыс қабілетін жақсартады. Дене жаттығулары бүкіл организмнің дамуына, жетілуіне қолайлы ықпал жасайды.
- **Гимнастика.** Мұның бірнеше түрлері бар: негізгі және гигиеналық гимнастика, спорттық гимнастика, акробатика, көркемдік гимнастика, өндірістік және емдік гимнастика. Оқушылардың дене тәрбиесінде негізгі гимнастика үлкен роль атқарады. Осы гимнастика бойынша дене жаттығулары дене шынықтыру бағдарламасының басты бөлімдерін құрайды. Негізгі гимнастика құрастыратын жаттығулар: саптағы қозғалыс, жалпы дамыту жаттығулары (әр түрлі бұлшық ет топтары мен буындар қимылы), музыка арқылы орындалатын ерікті жаттығулар, қимылды билеу формалары, қимылдың тұтас табиғи формалары (жүру, жүгіру, қарғу, өрмелеу т.б). Негізгі гимнастика көбінесе дене шынықтыру сабақтарында пайдаланылады.
- **Ойын** балалар өмірінде үлкен орын алады. Дене тәрбиесінде қозғалыс ойындары пайдаланылады. Қозғалыс ойындары оқушылардың ептілігін, тапқырлығын, өзін – өзі билеушілігін дамытады, қозғалтқыш дағдыларын жетілдіреді. Мұндай ойындар оқушыларды жылдамдыққа, төзімділікке тәрбиелейді. Дене тәрбиесінде оқу бағдарламасына сәйкес спорттың

ойындар: футбол, баскетбол, волейбол, қол добы, теннис пайдаланылады. Оқушылар әрбір ойынның тәсілдерін зерттеп үйренеді.

- **Туризм** дене тәрбиесінде серуен, саяхан, туристік жорық түрінде пайдаланылады. Туризмге оқушылардың барлығын қатыстыруға болады. Туризм оқушыларды төзімділікке, ұжымшылдыққа, еңбек сүйгіштікке және қолайсыз сыртқы жағдайларда кездесетін қиыншылықтарды жеңуге тәрбиелейді.
- **Спорт** біздің елімізде біріңғай бағдарлама және ережелер бойынша өткізіледі. Спорттың көптеген түрлерін атауға болады. Олар – жеңіл атлетика, гимнастика, шаңғы спорты, жүзу туризмнің спорттық түрлері т.б.
- Дене тәрбиесіндегі маңызды құралдардың бірі – **табиғат факторлары**. Күн көз, ауа, суға шомылу, душ қабылдау суықтыру ретінде пайдаланылады. Табиғат факторларын балалардың сауықтыру жұмысы кезеңінде пайдалану өте тиімді болады. Балалардың сауықтыру жұмыстарын қоғамдық пайдалы еңбекпен үйлестіріп жүргізудің үлкен тәрбиелік мәні бар. Мысалы, туған өлкенің табиғи байлығымен танысу, орман шаоруашылығын, қорықтарды, бассейндерді қорғау, кейбір жеңіл – желпі ауылшаруашылық жұмыстарын шефке алу т.б. [2]

Қортындылай келе соңғы уақыттарда оқушыларды дене тәрбиесіне тәрбиелеуде әртүрлі дәстүрлі емес әдістер қолданылуда. Ол әдістердің көздеген мақсаты оқушылардың өз денсаулықтарына деген дұрыс көзқарас қалыптастыру. Дәстүрлі емес дене жаттығулары дене тәрбиесін түрлендіру үшін емес, сондай-ақ, жеке шығармашылық ерекшеліктерді қалыптастырады. Мақсатқа жетудің әдістері мен мүмкіндіктерін табуға көмектеседі. (Эмоциональдық көңіл күй, жұмысқа деген құлшыныстың артуы).

Дәстүрлі емес тәсілдерге халықтың әдістердің енгізілуі, баланың бойындағы жеке психологиялық денсаулығын қалыптастырады, осының негізінде әрқилы ойлау қабілеті артады, өзін-өзі тану процесі басталады.

Дәстүрлі емес формалар мен әдістер оқушының ағзасына әсері келесі бағыттармен анықталған: «цигун» жаттығуларының элементтерін қолдану

М.Норбековтың сауықтыру жаттығулары стретчинг (созылу), омыртқаның дұрыс қалыптасуы және аурулардың алдын алу, таяқпен жаттығу жасау, зеректік жаттығулар және өзін-өзі бақылау және т.б.

Бұл әдістерді жоспарлы бағдарламаға сай гимнастика бөлімін өткенде жоғары және төменгі иілу, омыртқаның тік және бүгілген қалыпта созылуы, аяқ – қол буындарын бүгу ию, мойын омыртқаны әртүрлі бағытта қозғалту, таяқпен, доппен, гимнастикалық обручпен қимыл – қозғалыстар жасату дәстүрлі емес әдіс – тәсілдерге жатады. Бұл әдістерді сабақ арасында қосымша пайдаланып отырудың оқушының көңіл – күйі мен денсаулықтарын нығайтуда маңызы зор. [5]

Спорт пен дене тәрбиесіне байланысты мұндай сабақтарды жақын орналасқан көрші мектеп оқушыларын да қатыстыра өткізген пайдалы. Ол балалар өміріне өзгеріс енгізеді, іс-шараға қатысушылардың қызығушылықтарын арттырады, эмоциялық күйін жақсартады, байытады, оқушылардың қарым-қатынасын қалыптастырады. Жеке тұлға ретінде дамуына оң ықпал етеді.

Балалардың белсенділігі мен шығармашылық қабілеттерін тануына жағдай туғызады. Мұғалім оқушыларға күделі жаттығу элементтерін үйреткен кезде оқушыға тікелей әсер ететін тәсілдер пайдалану ұсынылады (көмек көрсету, қолдау, сақтандыру т.б.) Гимнастика сабақтарына «Қозғалмалы ойындар» бөлімінің материалдарын енгізген тиімді болады. Бұл ойындар оқушылардың өмірінде кездесетін қиыншылық сәттерді жеңе білу мүмкіндігін қарастырады.

Мектеппен ата-аналардың біріге отырып, жұмыс жүргізуі арқасында баланың денсаулыққа деген көзқарасы, жұмысқа қабылеттілігі, қимыл-қозғалысын жетілуі, ауруды жеңе білу дене шынықтырудың арқасында болатындығын оқушыға жеткізе аламыз.

Денсаулығы мықты болған бала ойы ұшқыр, алдына қойылған міндеттерді орындайтын болашағына жарқын көзқараспен қарайтын тұлға болып өспек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Ахутина Т.В Здоровосберегающие технологий обучения. Школа Здоровья. 2000г.
2. Маханева М.Д. Работа ДОУ с семьей по воспитанию здорового ребенка. 2005ж.
3. Тәрбие мен оқыту жаңа типтік үлгі бағдарламасы. 2020 ж.
4. Мұқышова М, Валеология. Денсаулық және өмірлік дағдылар. Алматы, №3, 2009-66
5. Дене тәрбиесі Б. Болатбек . Алматы: Атамұра 2004 112б

The development of physical culture and sports in modern conditions.

Искаков М.И., Ануар С., Кайырбеков Е.Д.,

Е.А.Бөкетов ат.Қарағанды университеті

Ахметжанов М.Е.

«Дарын» мамандырылған мектеп-лицей-интернаты. Қарағанды қаласы

Кәрімов М.А.

№10 мектеп-гимназия Астана қаласы

10-14 ЖАСТАҒЫ ПАЛУАНДАРДЫҢ АНАТОМИЯЛЫҚ- ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНІҢ СИПАТТАМАЛАРЫ

Қазіргі заманғы ғылым жалпы және арнайы дене шынықтыруды ажыраты сипаттайды. Палуанның жалпы дене дайындығы белдесу шарттарын белгілейтін талаптарды орындауға бағытталған. Жалпы физикалық дайындық заманауи палуандағы реакция жылдамдығы, ұтқырлық, икемділік, секіру қабілеті, төзімділік пен тұрақтылық сияқты маңызды қасиеттерді дамытуға ықпал етуі керек. Әрбір палуанның табиғи бейімділігі сөзсіз маңызды. Жылдамдық пен маневрлікті дамыту жаттығуларын орындау, басты назар белдесуге шоғырланған, сондықтан олардың мүмкіндіктерін толық аша алмайды .

Палуанның дене шынықтыру жаттығуларына белдесу кезінде қолданылатын жаттығулар ғана емес, палуандардың өзара әрекеттесуіне қажетті жаттығулар да кіреді. Кешенді оқыту біржақты оқуды жояды, бұл табиғатынан жағымсыз. Жақсы дайындалған палуан белдесу барысында өзінің барлық физикалық қабілеттерін қолдана алады.

Жақсы жалпы дамытуға негізделген арнайы дене шынықтыру жаттығулары палуанды күрес жаттығуларының көмегімен, оның ойын тез, ептілігімен және қозғалғыштығымен техникалық тұрғыдан дамыту мақсатын қояды. Мұнда жаттықтырушы түрлі әдістерге негізделген жаттығуларды қолданады, бірақ сонымен бірге нақты тапсырмаларды есте сақтау қажет:

- дамыту,
- қимылдарды үйлестіруді жақсарту,
- жылдамдық және т.б.

Мұның бәрі спорттық физиология мен психофизиологияның заманауи мәліметтері туралы білімдер мен спорттық генетиканың негіздері туралы идеялардың жаттықтырушының толық кәсіби құзыреттілігі үшін барған сайын қажет бола түсетіндігін айғақтайды [1].

Күрестегі жоғары спорт шеберлігіне қол жеткізу дене белсенділігі мен әдіс жасау жасау техникасына тікелей байланысты. Жас палуандардың арнайы жұмыс қабілетін дамыту әдістері мен құралдарын іздеу кезінде, ең алдымен, дененің жетілуіне байланысты жас ерекшеліктерін ескеру қажет.

Тірек-қимыл жүйесі.

Дененің өсуі мен дамуы 20-25 жасқа дейін жалғасады. Қыздардың денесінің қарқынды өсуі 10-15 жаста байқалады. Негізінен ұзындықтың өсуі аяқ-қол есебінен жүреді. Қозғалыстардың кейбір бұрыштылығы мен ыңғайсыздығы бұлшықеттер мен сүйектердің, дене мен аяқ-қолдардың тепе-тең емес дамуының нәтижесі болып табылады.

Балалардың сүйек бұлшықеттерінің құрылымы оның құрылымынан ересектердегіден ерекшеленеді, құрамында минералды тұздардың мөлшері аз (кальций және фосфор тұздары) және жұмсақ шеміршектерінің мөлшері жоғары. Шеміршектің көп пайызы балалардың аз сүйектенуіне байланысты олардың сүйектерін серпімді етеді. Ересектерге қарағанда балалардың шеміршектері икемді. Буындардағы үлкен икемділік пен қозғалғыштық балаларға күрделі техниканы игеруге көмектеседі.

Балалармен және жасөспірімдермен өткізілетін сабақтарда жұлын бағанасының бұлшықеттерін күшейтуге, дұрыс қалыпты қалыптастыруға көмектесетін жаттығулар беру маңызды. Статикалық күштерді дұрыс қолданбаған кезде қозғалыстардың біртектілігі, омыртқаның қисаюы мүмкін екенін есте ұстаған жөн. Жаттығуларды дұрыс таңдау кезінде сүйектің дамуы ауытқусыз жүреді.

10-14 жаста төстің қабырғаға бірігу процесі жалғасады, ол 15-16 жасқа дейін аяқталады. Өкпенің көп жұмысымен кеуде формасы өзгереді. Қолдың сүйектену процесі 13 жасқа дейін аяқталады [2].

Үлкен амплитудамен байланысты еркін, сыпырушы қозғалыстар балалардағы сүйектерінің дамуына оң әсер етеді. Бұл жаста серуендеу, жүгіру, түрлі секірулер, лақтыруды қолдану сүйектердің өсуіне ықпал етеді және

шеміршектің қоректік жағдайларын жақсартады. Әр түрлі түсіру, қатты жерге құлауға мұқият қарау керек.

Бұлшықеттер күші біркелкі емес өседі. Балалардың бұлшық еттері құрылымы, құрамы және қызметі бойынша ересектердікінен ерекшеленеді. Олардың құрамында гемоглобин аз, бұлшықет талшықтары аз, ақуыздар, майлар және бейорганикалық тұздар аз. Балаларда бұлшықеттер буындардың айналу осьтерінен алысырақ сүйектерге жабысады, бұл күштің аз жоғалуымен қозғалуға мүмкіндік береді. Бұлшықеттер біркелкі емес дамиды, алдымен үлкенірек, содан кейін кішірек. Бұл кезде статикалық жаттығулар зиянды, әсіресе күшті сипатқа ие. Буындардағы қозғалыстармен байланысты кезектесетін кернеу мен релаксациямен неғұрлым физиологиялық негізделген және аз шаршататын жаттығулар.

10-14 жаста палуанның дене салмағы артып, оның өсуі тездейді, нәтижесінде дененің күш қабілеттері артады. Күштің мүмкіндіктері бұлшықет массасының мөлшеріне байланысты. Адамдардағы бұлшықеттің жиырылу жылдамдығы бұлшықет массасының көлеміне қарамастан өзгереді және көбінесе жасөспірімдерде максимумға жетеді.

Осылайша, жас палуандарды тәрбиелеу және оқыту процесінде жылдамдық пен үйлестіру қабілеттерін дамытуға көп көңіл бөлу керек. Орта мектеп жасындағы балаларда бұлшықет күшінің артуымен бірге аяқ, арқа, иық белдеуі, қол бұлшық еттерінің интенсивті дамуы байқалады. Аяқ доғаларының дұрыс қалыптасуы және жалпақ табанның алдын алу үшін аяқ пен төменгі аяқтың бұлшық еттерін дамытуға ерекше назар аудару қажет, бұл көбінесе орта мектеп жасындағы балаларда кездеседі.

Қан айналымы адамның бүкіл өмірінде жүректің мөлшері, формасы, тіпті жағдайы өзгереді. Жыныстық жетілу кезінде, физикалық даму қарқыны жоғарылаған және белсенді жүретін энергетикалық және пластикалық процестер жағдайында, әсіресе, жүректің жұмысына үлкен талаптар қойылады. Балалардағы жүрек соғысы саны ересектерге қарағанда көбірек.

Сонымен, 7 жаста минутына 90-95, 8-10 жаста -90, 12-14 жаста 76-80 соққы байқалады. Импульстің баяулауы шығарылған қан көлемінің ұлғаюымен қатар жүреді. Дене жаттығулары кезіндегі максималды жүрек соғу жылдамдығы 11-14 жаста байқалады. Жасы ұлғайған сайын қан мөлшері төмен қарай өзгереді.

14 жастағы жасөспірімде салыстырмалы қан мөлшері дене салмағының 9% құрайды, ал ересектерде - 8%. Балаларда қан айналымы ересектерге қарағанда жылдамырақ. Сонымен, ересектердегі қанның толық өтуі 22 секунд, 14 жаста - 18 секунд, 7-10 жаста - 16-17 секунд. Капиллярлардың кеңейуімен қанның көп мөлшерде ағуына мүмкіндік береді; бұдан ұлпалардың қоректенуі тезірек, қарқынды жүреді, ал тотығу процестері белсенді жүреді [3].

Балалардың қаны суға және экстрактивті заттарға бай, бірақ тұздарға қарағанда эритроциттердің саны ересектерге қарағанда көп, ал фагоциттер көп. 13-14 жаста жүректің айтарлықтай дамуымен оның массасының салыстырмалы төмендеуі жүреді. Қан инсультының мөлшері ересектерге қарағанда бір жарым есе аз, бірақ сынап бағанының арқасында минуттық көлем ересектердің минуттық көлеміне жақындайды, яғни. ювенильді гипертония деп аталуы мүмкін, бұл патологиялық құбылыс емес, жасқа байланысты. Алайда, шамадан тыс жұмыс әсерінен жүректің жиырылуы көбейеді. Балалар мен жасөспірімдердегі қан қысымы ересектерге қарағанда айтарлықтай төмен; ол тең: 7-8 жасқа -99 / 64, 9-12 жасқа-105/70, 13-15 жасқа-117/73 және 16-18-120 / 75 мм сынапқа. Кейбір жасөспірімдерде оны 130/80-ден 150/85 мм-ге дейін көбейтуге болады, жүрекке қатты стресс беретін физикалық жаттығулар және басқа да жағымсыз факторлар, қан қысымының мұндай жоғарылауы тұрақталып, өмір бойы сақталуы мүмкін .

Дұрыс қолданылған жаттығу жасөспірімдердің жүрек-қан тамырлары жүйесі үшін пайдалы. Біртіндеп жаттығу жүректің бұлшықет талшықтарына, бұлшықеттің серпімді және жиырылу қасиеттеріне әсер етеді. Жүрек бұлшық еті күшейіп, тамыр соғысы бәсеңдейді.

Тыныс алу жүйесі балалар мен жасөспірімдердің тыныс алу мүшелерінің негізгі құрылымдық ерекшеліктеріне олардың бұлшықеттерінің нәзіктігі, тыныс алу жолдарының шырышты қабаттарының оңай осалдығы, тыныс алу жолдарының шырышты қабаттары мен қабырғаларында қан мен лимфа тамырларының көптігі жатады. Өкпенің ең қарқынды өсуі 10-16 жаста байқалады.

Балалардағы өкпенің тыныс алу беті ересектерге қарағанда салыстырмалы түрде үлкен. Тыныс алу мүшелерінің құрылымының ерекшеліктері және олардың балалардағы белсенділігі механизмі тыныс алуды үстірт және жиірек етеді. 5 жастағы балада минутына тыныс алу саны 26, 14

жаста - 20, ересектерде - 16-18; спортшыларда минутына тыныс алу саны 10-15-ке жетеді, ал кейбір жағдайларда -6-8, мұндай тыныс терең. Егер физикалық жаттығулар жүйелі түрде қолданылса, дем алу ырғақты, терең, сирек болады.

Жасөспірім денесінің салыстырмалы түрде оттегіге қажеттілігі және тыныс алу жолдарының шырышты қабығының әлсіздігі спорттық орындарда таза ауаны қажет етеді, ал физикалық жаттығулар көбінесе таза ауада өткізіледі. Тыныс алу аппараттарының мөлшері мен функционалдығы жасына байланысты артады. Кеуде шеңбері және оның тыныс алу қозғалысының мөлшері біртіндеп ұлғаюда.

Сондай-ақ, кеуде қуысының экскурсиясы жоғарылайды, осыған байланысты өкпенің тіршілік сыйымдылығы үлкен болады. VC мәні тыныс алу функциясының мүмкіндігін анықтауда үлкен маңызға ие. Рационалды дайындық процесінде толығымен табиғи өсім байқалады, ал дұрыс емес дайындықпен және денсаулықтың нашарлауымен VC төмендейді.

Жасы ұлғайған сайын тыныс алу тереңдігінің жоғарылауы кеуде шеңберінің ұлғаюымен байланысты; бұл өз кезегінде VC және тыныс алудың минуттық көлемінің ұлғаюына әкеледі (өкпенің желдетуі). Тыныс алу аппараттарының функционалдық мүмкіндіктерін арттыру жаттығулары бірдей жүктеме өкпенің желдетілуімен орындалатындығына әкеледі, бірақ сонымен бірге қиын газ алмасуымен қозғалыс белсенділігіне бейімделуді пайдалану пайызы балаларды қозғалыстармен үйлестіре отырып, еркін тыныс алуға үйрету кезінде ерекше назар аударуды қажет етеді.

Сонымен, жасөспірім денесінің дамуы біркелкі емес, секіріспен жүреді. Өсу кезеңдерінің жоғарылауы оның тежелу кезеңдерімен ауыстырылады, оның барысында тіндер мен органдардың қарқынды дифференциациясы, қалыптасуы жүреді. Дене қабілеттері де біркелкі дамымайды. 10-14 жаста өтпелі жастың басталуы байқалады, оның барысында организмде үлкен өзгерістер болады. Әр түрлі балалардағы жыныстық жетілудің әртүрлі кезеңдері кейбір жағдайларда орта және үлкен жастағы шекараларды анықтамайды.

10-11 жасында орталық жүйке жүйесінде үлкен өзгерістер орын алады, өйткені бұл жас жыныстық жетілудің басталуымен белгіленеді. Осы кезеңде жасөспірімдерде локомотив аппаратын тез қайта құру басталады, қаңқа мен бұлшықеттің өсуі жалғасады. Мұның бәрі үйлесімділіктің бұзылуына және 10-12 жастағы балаларда байқалған қимылдардың салыстырмалы түрде жақсы

үйлестірілуіне әкеледі. Сыртқы жағынан, бұл қозғалыстардың көптігінде көрінеді, бірақ бұл қозғалыстар ыңғайсыз және бұрыштық. Жасөспірімдерде жүйке жасушаларының тиімділігінің төмендеуіне байланысты тез шаршау байқалады. Алайда 14-15 жасқа қарай ішкі тежелу күшейеді, қозу мен тежелу процестерінің ара қатынасы жақсарады. Қозғалыстар үйлесімді, үнемді болады.

Пайдаланған әдебиеттер

- 1.Ашмарин Б.А. Теория и методика педагогических исследований в физическом воспитании. – М.: Физкультура и спорт,1978. – с. 190.
- 2.Барков В. А. Оптимизация учебно-тренировочных занятий с детьми 11-14 лет на основе использования технических средств обучения. - М., 1979. - С. 75-96.
- 3.Журнал Теория и практика физической культуры, № 4, 2000; -№ 1 –12, 1993 – 1999. с. 45-48.

PUBLIC ADMINISTRATION
Modern control technology

Хатиев А.Н.

Академия государственного управления при Президенте РК, Казахстан

**ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВА НА СВОБОДУ ВЕРОИСПОВЕДАНИЯ
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

В Конституции Республики Казахстан закреплены принятые мировым сообществом основополагающие нормы отношения государства к религии. Следует отметить правовое понимание свободы вероисповедания, обозначенное в контексте статьи 14 Конституции Республики Казахстан в пункте первом о равенстве всех перед законом и судом, второй пункт гласит - «Никто не может подвергаться какой-либо дискриминации по мотивам происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства или по любым иным обстоятельствам» [1].

В соответствии с принципом светскости, религия (религиозные организации) не вмешивается в дела государства, так и государство не может вмешиваться в дела религиозных организаций.

Религиозная ситуация в мире и в нашей стране в начале 2000 годов внесла определенные коррективы, когда государство не стало занимать позицию стороннего наблюдателя того, что происходило в религиозной сфере. Государству было необходимо внимательно и системно отслеживать динамику состояния дел в религиозной сфере, не навязывая свои установки верующим, но контролируя и регулируя ситуацию и взаимоотношения в этой области с целью поддержания стабильности, обеспечения духовной и социально-

психологической безопасности, развития духовно-нравственных начал общественного бытия.

Проведение оптимизации правовых документов за последнее время говорит о том, что Казахстан сделал свой выбор в пользу светскости. Соответственно, внесение изменений и дополнений в законы востребовано временем.

Республика Казахстан взяла государственный курс на однозначную стратегию поддержания межконфессионального и межэтнического согласия в стране. Это является одним из необходимых условий стабильности и целостности государства, национальной безопасности, защиты конституционных прав граждан и продвижения государства по пути демократических, правовых преобразований.

В пункте 1 статьи 1 Конституции РК, принятой на Республиканском референдуме 1995 года провозглашено, что «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы».

Первый Президент Нурсултан Назарбаев отметил: «Наша модель межнационального и межрелигиозного согласия – это реальный вклад Казахстана в общемировой процесс взаимодействия различных конфессий» [2].

За годы независимости была сформирована казахстанская модель взаимодействия государства и религии. Созданы все необходимые условия для деятельности религиозных объединений. В формате продуктивного сотрудничества и открытого диалога со всеми ними выстроены конструктивные взаимоотношения.

С 2003 года на системной основе проводится Съезд лидеров мировых и традиционных религий, в текущем году в рамках межрелигиозного форума приняло участие порядка 100 делегации из 50 стран мира.

Главной темой VII-го Съезда определена ««Роль лидеров мировых и традиционных религий в духовном и социальном развитии человечества в постпандемический период». Съезд стал значимой площадкой для межкультурного диалога, где благодаря кропотливой и деликатной работе

представители разных культур и религиозных взглядов обменялись мнениями по широкому кругу вопросов и были услышаны друг другом.

По итогам мероприятия участники приняли декларацию, состоящую из 35 пунктов, которую передали религиозным и политическим лидерам, международным организациям и гражданским институтам.

На сегодня в стране зарегистрировано 3877 религиозных объединения, охватывающих 18 конфессий. Из них: 2744 - исламские, 341 - православные, 89 - католические, 587 - протестантские, 61 - Свидетелей Иеговы, 24 - Новоапостольская церковь, 13 - общество сознания Кришны, 7 – иудейские, 6 - бахаи, 2 - буддизм, 2 - церковь Иисуса Христа Святых последнего дня (мормоны), 1 - муниты.

Всего по стране функционируют 3654 культовых сооружения. Из них: 2744 - мечети, 299 - православных храма, 111 - католических церквей, 411 - протестантских молитвенных домов, 54 - молитвенных дома Свидетелей Иеговы, 24 - молитвенных домов Новоапостольской церкви, 6 - синагог, 2 - молитвенных дома Бахаи, 2 - молитвенных дома РО «Общество сознания Кришны», 1 - буддийский храм - по данным КДР МИОР РК на конец 2022 года [3].

Одним из важнейших документов стала «Всеобщая декларация прав человека», принятая Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948 г. [4].

В статье 2 Декларации утверждается, что каждый человек должен обладать всеми правами и всеми свободами, провозглашенными настоящей Декларацией, без какого бы то ни было различия, как-то в отношении расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, национального или социального происхождения, имущественного, сословного или иного положения.

Принадлежность к какой-либо религии не является поводом для дискриминации или пренебрежительного отношения либо ограничения каких-либо прав человека и гражданина. Статья 18 Декларации дает детальное определение права на свободу совести и религии. Из анализа данной статьи

следует, что реализация права на свободу совести и религии включает право на свободу менять свою религию или убеждения и свободу исповедовать свою религию или убеждения как единолично, так и сообща с другими, публичным или частным порядком в учении, богослужении и выполнении религиозных и ритуальных обрядов.

В Конституции РК отдельные положения, касающиеся конституционных гарантий свободы мысли и религии не расписаны досконально как в некоторых конституциях европейских и других государств.

Закон Республики Казахстан «О свободе вероисповедания и религиозных объединениях» (утратил силу в соответствии с Законом РК от 11 октября 2011 г. № 483- IV) был принят 15 января 1992 года. Это было первое нормативно-правовое регулирование деятельности религиозных объединений в Казахстане [5].

Закон с учетом тех современных реалий и тенденций конкретно был направлен на четкую правовую регламентацию правового статуса религиозных объединений, их деятельности, установления необходимых правовых ограничений, регламентации основ сотрудничества, деятельности государственных органов в сфере регулирования конфессиональных отношений.

Признавалась историческая роль ислама ханафитского направления и православного христианства в развитии культуры и духовной жизни народа, а также было обозначено, что уважаются другие религии, сочетающиеся с духовным наследием народа Казахстана. Упор был сделан на светскость государства, равенство конституционных прав перед законом. Религиозные объединения и граждане Республики Казахстан, иностранцы и лица без гражданства, независимо от отношения к религии, равны перед законом. Исходя из этого, в соответствии с законом, никакая религия не может устанавливаться в качестве государственной или обязательной.

В соответствии с принципом отделения религии и религиозных объединений от государства, государство не вмешивается в определение гражданином Республики Казахстан, иностранцем и лицом без гражданства

своего отношения к религии и религиозной принадлежности, в воспитание детей родителями или иными их законными представителями согласно своим убеждениям, за исключением случаев, когда такое воспитание угрожает жизни и здоровью ребенка, ущемляет его права и ограничивает ответственность, а также направлено против конституционного строя, суверенитета и территориальной целостности Республики Казахстан.

Также государство не возлагает на религиозные объединения выполнение функций государственных органов; не вмешивается в деятельность религиозных объединений, если деятельность религиозных объединений не противоречит законам Республики Казахстан.

Помимо этого, государство способствует установлению отношений взаимной терпимости и уважения между гражданами Республики Казахстан, иностранцами и лицами без гражданства, исповедующими религию и не исповедующими ее, а также между различными религиозными объединениями.

Новым Законом запрещалась деятельность партий на религиозной основе, создание и деятельность религиозных объединений, цели и действия которых направлены на утверждение в государстве верховенства одной религии, разжигание религиозной вражды или розни, в том числе, связанных с насилием или призывами к насилию и иными противоправными действиями.

Тем самым, правовое регулирование религиозной деятельности и религиозных объединений шло в соответствии с историческим развитием, решением возникающих проблем в этой сфере.

В этом контексте принятый 11 октября 2011г. Закон РК «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» сыграл свою важную роль [6].

Вместе с тем, также важно отметить, что абсолютное большинство возникающих проблемных вопросов в области государственно-конфессиональных отношений обсуждаются и снимаются через проведение консультаций и встреч, как индивидуально с каждым из религиозных объединений, так и посредством действующих диалоговых площадок.

Деятельность данных площадок направлена на рассмотрение актуальных

вопросов в сфере религии и укрепление межконфессионального согласия в стране. На данных платформах системно обсуждаются вопросы свободы вероисповедания и обеспечения прав граждан.

Казахстанская модель государственно-конфессиональных отношений испытана временем, отвечает текущим актуальным вызовам и является надежным фундаментом по дальнейшему совершенствованию законодательства Республики Казахстан во благо как отдельных граждан, так и государства в целом.

Литература:

1. Официальный сайт Президента Республики Казахстан [Электронный ресурс] / Конституция Республики Казахстан с изменениями и дополнениями от 10.03.2017. № 51-VI – Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution
2. Выступление Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева, 2006. II Съезд лидеров мировых и традиционных религий. — Астана //zakon.kz/75693-vystuplenie-prezidenta-respubliki.html.
3. <https://www.gov.kz/memleket/entities/din/activities/141?lang=ru>
4. Всеобщая декларация прав человека. Принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 г. — [ЭР]. Режим доступа: un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml.
5. Закон Республики Казахстан «О свободе вероисповедания и религиозных объединениях» от 15 января 1992 г. Утратил силу. — [/online.zakon.kz/Document/? doc_id=1000934](http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1000934)
6. Закон Республики Казахстан «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» от 11 октября 2011 года № 483-IV // ИПС «Әділет»

POLITICAL SCIENCE
Regional political processes

Молдалиева А.И., Килыбаева П.К., Вахшитек А.Н.

Астана, Қазақстан

**ИРАН МЕН ОРТАЛЫҚ АЗИЯ АЙМАҒЫ ЕЛДЕРІНІҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ
БАЙЛАНЫСТАРЫ**

Аннотация. Иран мен Орталық Азия арасында бұрыннан бері мәдени, тілдік, этникалық және діни қатынастар, сондай-ақ тығыз экономикалық және саяси байланыстар қалыптасқан. Аталған еңбекте Иранның аймақтағы әр елмен мәдени байланысы қарастырылады. Иранның Орталық Азия кеңістігіндегі «үлкен ойындағы» орны мен рөлінің ерекшелігі және мәдени ықпал ету құралдарының маңыздылығы атап өтіледі. Тәуелсіздік алған Орталық Азия республикаларындағы халықтар өздерінің ұлттық дәстүрлерін жаңғыртып, өздерінің бай мәдени мұраларын ескере отырып, мұсылман ареалы елдерімен тарихи-мәдени ортақтықтың болуын нақтылады. Иран Ислам Республикасының Орталық Азия мемлекеттерімен мәдени байланысын тарих желісімен жүйелеп баяндау негізінде мәдени қатынастардың дамуы кезеңдері беріледі.

Түйінді сөздер. Орталық Азия, Иран, тарихи мәдени ортақтық, иран-ислам мәдениеті, мәдени орталықтар, бірегейлік, өркениет.

Кіріспе.

Иранның Орталық Азия өңіріндегі белсенділігі түрлі – идеологиялық, мәдени, экономикалық салаларды қамтыды. ИИР-ның сыртқы саясатымен, оның басымдықтарымен, сондай-ақ посткеңестік мемлекеттермен, атап айтқанда Орталық Азия елдерімен ынтымақтастықтың тиімді тәсілдерін орнатудағы осы мемлекеттің рөлі мен маңызын айқындау қазіргі саяси ғылымда зерттелетін және аса өзекті мәселелер болып табылады. Жұмыстың негізгі мақсаты Иранның посткеңестік Орталық Азия мемлекеттерімен өзара қарым-қатынасының

ерекшелігін және ұмтылыстарын көрсету, олардың уәждерінің мазмұнын сипаттау, анықтау. Тарихи және мәдени ортақтық, аумақтық көршілестік, исламдық бірегейлік, көлік коммуникацияларының жаңа схемаларына мүдделілік, сайып келгенде, ұқсас экономикалық проблемалар осы республикаларды Иранмен жақындастыратын факторлар болып табылады.

Иранның Орталық Азиядағы қазіргі жаңа геосаяси мәртебесінің қалыптасу ерекшеліктерін зерттеуде Иранның Орталық Азия елдерімен байланысына тарихи-саяси және әлеуметтік-мәдени талдау жүргізіледі.

Мәдени, тарихи идеялар және діни сәйкестілік ИИР-дің Орталық Азия елдеріне қатысты саяси стратегиясының негізін қалады.

Зерттеудің әдіснамалық негізіне жалпы ғылыми әдістері де, арнайы ғылыми әдістер де кіреді, мысалы жүйелік тәсіл, тарихи әдістер.

Аймақтағы барлық мемлекеттермен достық қарым-қатынасты сақтау және тығыз ынтымақтастық ИИР үшін маңызды дипломатиялық жетістік болды және болып қала береді.

Ежелгі заманнан бері Орталық Азия өңірі полиэтностығымен және көп конфессиялығымен ерекшеленгені баршаға мәлім, бұл бүгінгі күнге де тән. Мұнда көптеген халықтар байланыста, олардың мәдениеттері мен дәстүрлерінің өзара алмасуы үнемі жүреді.

Ғасырлар бойы Орталық Азияда әртүрлі діндер болды, насихатталды және таратылды. Иран Орталық Азия елдерімен діни-рухани салада шектеулі ынтымақтастық орнатса да, Орталық Азия діни қайраткерлері мен теологтардың Иранға деген ұмтылысы әлі де байқалады.

Кейбір зерттеушілердің пікірінше, мұндай тартылыс келесі факторларға негізделген:

- біріншіден, исламға дейінгі кезеңдерде де, исламнан кейінгі кезеңде де Орталық Азия аумақтары шеңберіндегі ортақ тарихи өткені. Бұл байланыс парсы - тәжік мәдениетінің тарихи-бірлесе дамуының арқасында осы аймақтың көптеген бөліктерінде исламның таралуы кезінде одан әрі нығайды.

- екіншіден, Иран зерттеушілерінің пікірінше, Иран әлемдік және аймақтық деңгейде мықты ислам мемлекеті ұстанымын ұстанады. Орталық Азия мұсылмандары Иранға ізетпен қарайды, өйткені дәл осы мемлекет Азия құрлығындағы ислам құндылықтарының негізгі қорғаушыларының бірі және қамқоршысы болып табылады [1].

«Иран мен Орталық Азия елдерінің қарым-қатынасы» атты кітабында ирандық зерттеуші Мехди Санай екі аймақ арасындағы байланыс ислам пайда болғанға дейін және тіпті христиан діні пайда болғанға дейін, қазіргі Орталық Азия аумағының көп бөлігі Парсы өркениетінің бөлігі болған кезден дами бастады деп жазады [2].

Иранның Орталық Азия елдерімен мәдени байланысының тарихи бастауы

Ұлы Жібек жолы бірнеше ғасырлар бойы Орталық Азия мен Иран арасындағы байланыстырушы буын болып келді. Керуенмен басқа елдерге барған қолөнершілер, өнер, сәулет қайраткерлері, сөзсіз, мәдениеттің, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың тасымалдаушылары болды. Көптеген зерттеушілердің пікірінше, Жібек жолы, бір жағынан грек-латын мәдениетіне, екінші жағынан Шығыс Азия халықтарының мәдениетіне апарды.

Мұсылман әлемінде XIII ғасырға дейін араб тілі үстем, беделді болса, XIII ғасырдың екінші жартысынан бастап, оның орнын парсы тілі ала бастайды. Парсы тілі поэзия, дерекнама, әкімшілік және көркем әдебиет тілі ретінде алдыңғы қатарға шығады.

Иранның білім беру жүйесінің XV-XVII ғасырлардағы көптеген шежірешілерге әсер етуінің арқасында Орталық Азия халықтарының тарихы парсы тілінде жазылған, Орталық Азия аумағында дүниеге келген белгілі ғалымдар иран-ислам мәдениетінен шыққандар деп танылады.

«Әлем Самарқанд халқын Рудаки, Сузани және Ұлықбек арқылы, Бұхара халқын Мухаммад ибн Исмаил аль Бухари, Абуали ибн Сина, Абул - Фазла Мохаммад Абдаллах Баллами, Хорезм халқын Мұхаммед Хорезми, Джаруллах

Замахшари, Әбу Райхан Бируни, Термез халқы-әл-Термези арқылы, Абевард халқын - Анвари арқылы, Биста халқын-әл-Мақдиси («Ихван-ас-Сафо»), Балха халқын - Мавлоно Жалолиддин арқылы, Насир Хосров, Абу Машар аль Балхи, Хиуа халқын - Шейх Нажмиддин Кубро арқылы, Ходжент халқын – Камаль ад-Дин Худжанди және т.б. арқылы біледі» [3].

Иран тарихында лайықты орын алған осы және басқа да талантты парсы тілді ғалымдар, жазушылар мен өнер шеберлері Орталық Азия халықтарының рухани мәдениетін қалыптастыруда маңызды рөл атқарды.

Сонымен, Орталық Азия мен Иран халықтары әлемдік ғылымның алыптары Ұлықбек, Әбу-Әли ибн Сина, Бируни, Аль - Хорезми және т. б. өздерінің ұлттық мақтанышы деп санайды. Орталық Азия халықтары әдебиетінің классиктері - қазақ Абай Құнанбаев, түрікмен Махтумкули Фраги, өзбек Әлішер Новаи, тәжік Садриддин Айни, қырғыз Тоголок Молдо өздерін классикалық парсы-тәжік әдебиетінің шығармашылық мұрасын жалғастырушылар деп санады [4, 42 б.].

Орталық Азия елдеріндегі Иранның «жұмсақ күші» негізінен олардың аумағындағы Иран мәдени орталықтарының қызметінде көрінді, Иран мәдениетін экспорттауда парсы тілі мен әдебиеті маңызды рөл атқарды.

Орталық Азия аймағы елдерінде ашылған Иран мәдени орталықтарының, Иран елшіліктерінің мәдени өкілдіктерінің жұмысы алдыңғы тарихи дәуірлерде ортақ мәдени мұраны, тарихи байланыстардың үзілмеуін, ортақ шекараларды, дәстүрлі сауда-экономикалық байланыстарды насихаттауға бағытталған. Сарапшылардың пікірінше, Иранның мәдени орталықтарының желісі Тегеранға бүкіл әлемдегі Иран диаспоралары арасында идеологиялық жұмыс жүргізу үшін қажет. 1979 жылы Иранда Ислам революциясы болып, ислам дінбасылары билікке келгеннен кейін бүкіл әлемде айтарлықтай Иран диаспоралары пайда болды. Душанбедегі Иранның мәдени орталығының іргетасына алғашқы тасты қалау рәсіміне қатысу үшін Иран президенті аппаратының басшысы Исфандиер Рахим Машои келді. Исфандиер Машои жаңа орталық парсы тілдес халықтарды

біріктіруі керек деп мәлімдеді: «Иран үйі - бұл барлығы үшін ашық мәдени орталық. Бұл басқа халықтарды Иранның мәдениетімен, дәстүрлерімен, тарихымен таныстыруға, оны жақындастыруға және ел мен Иран азаматтарының бүгінде қалай өмір сүріп жатқанын көрсетуге мүмкіндік береді» [5].

Біріншіден, олар арий тайпаларының біртұтас қауымдастығынан шыққан. IX - X ғасырларда. Мавераннахрдың ірі қалалары, әсіресе Бұхара, Самарқанд, Худжанда, Ахсикат, Хульбук және тағы басқалар халқының негізгі бөлігі парсы-дари тіліне өтті. VIII-X ғасырларда парсы-тәжік классикалық әдебиеті, оның негізінде тәжік (парсы-дари) әдеби тілін қалыптастыратын ғылымның негізі жасалды. Саманидтер мемлекетінің шегінде негізінен халықтың барлық белгілерін анықтау қалыптасты: белгілі бір экономикалық байланыстардың болуымен үйлесетін тіл, аумақ және мәдениеттің ортақтығы. Бұған тәжік тілінде Саманидтер мемлекетінің құрылуы, ирандық мәдениет дәстүрлерінің жандануы, тәжік тілінде көркем әдебиет пен ғылымның дамуы ықпал етті Саманидтер мемлекетінің ішінде негізінен халықтың барлық анықтайтын белгілері пісіп жетілді: белгілі бір экономикалық байланыстардың болуымен үйлесетін тілдің, аумақтың және мәдениеттің ортақтығы. Саманидтер дәуірі ежелгі иран өркениеті негізінде қалыптасқан әлемдегі ең жарқын мәдени дәуір болды. Иран халықтарының мәдени өзара әрекеттесуінің бүкіл тарихы кейінгі жылдары тәжік – ирандық мәдени қатынастарының дамуына қолайлы жағдай жасады.

Иранның Орталық Азия республикаларындағы мәдени саясаты

Кеңес өкіметі кезінде Тәжікстанның тәуелсіз сыртқы саясатты жүргізу құқығы шектеулі болғанына қарамастан, екі ел арасында байланыс орнатылып, әсіресе мәдениет саласындағы ынтымақтастық жалғасты. Екі елдің ғылым және мәдениет қайраткерлерінің, ақындардың, жазушылардың және мемлекет қайраткерлерінің өзара сапарлары үнемі болып тұрды.

Тәжік-Иран мәдени байланыстарының бастауында Иранда туып-өскен А. Лахути тұрды, 1923 жылдың басында ол Мәскеуге көшіп барды, ал 1925 жылдың ортасында өзінің өтініші бойынша Тәжік АССР-на жұмысқа жіберілді. Мұнда ол

өзінің өлеңдерінің төлнұсқасын түсінетін аудиторияны табады, бірқатар тәжік жазушыларымен, ең алдымен Садриддин Айнимен шығармашылық байланыс орнатады. 1945 жылы Лахути Тәжік КСР әнұранының мәтініне айналған өлең жазады.

1960- шы жылдардың басында Кеңес Одағының халықаралық аренада ықпалы арта бастады, бұл кеңес-иран ынтымақтастығының кеңеюіне жағдай жасады, оның аясында Иранның Тәжікстанмен қарым-қатынасы дамыды.

1960 жылы тамызда Мәскеуде XXV халықаралық шығыстанушылар конгресі өтті, онда парсы тілі жұмыс тілі болды.

1963 жылы 14 наурызда Кеңес Одағының Иранмен Мәдени байланыстар қоғамының құрылуы маңызды оқиға болды.

1964 жылы маусымда Тәжікстанға Иран ханшайымы Ашраф Пехлеви ханым, құрамында Иранның КСРО-мен мәдени байланыстар қоғамының вице - президенті-Хамид Сайях, Хасан Манучехр, Али Иттихадня, Мохмалак Бахор бар делегация келді.

1964 жылы Бүкілодақтық Иранмен мәдени байланыстар қоғамының тәжік бөлімі құрылды, ол екі елдің мәдени байланыстарын дамытуда үлкен рөл атқарды.

1972 жылы кеңестік және ирандық үкіметтер әдебиет саласындағы Фирдоуси бірлескен сыйлығын тағайындады. Сыйлық жөніндегі кеңес комитетін Тегеран университетінің құрметті докторы болып таңдалған Б.Ғафуров басқарды.

Бәрібір де, КСРО ыдырағанға дейін Иран мен Тәжікстан арасындағы ашық және тікелей мәдени байланыстар әлі де шектеулі болды және екі туысқан халықтардың талаптарына сәйкес келмеді.

XX ғ.80-ші жылдардың соңы мен 90 - жылдардың басында Кеңес Одағындағы барлығын қамтыған дағдарыстың күшеюімен одақтас республикаларда өзінің ұлттық-мәдени бірегейлігін тануға, оның негізгі құрамдас элементтерін табуға деген ұмтылыс байқалды.

Сонымен бірге белсенді ғылыми-ағартушылық, мәдени және баспа қызметі басталды. 1988 ж. Тәжікстан зиялыларының басты назарында тәжік-парсы тілінің мәртебесі мен практикалық қолданылуы мәселесі тұрды. Ұзақ ғасырлар бойы тәжіктерде мемлекеттіліктің болмауында, дәл осы парсы тілі халықтың ұлттық бірегейлігінің символы немесе коды (Ш.Имомның айтуынша) болды.

Нәтижесінде, 1989 жылы 22 шілдеде Тәжік КСР Жоғарғы Кеңесі «тіл туралы» заң қабылдады, онда тәжік (парсы) тіліне мемлекеттік мәртебе берілді, ал орыс тілі ұлтаралық қатынас тілі мәртебесін алды [6, 12-14 бб.].

Тәжікстанның тәуелсіздігі жарияланғаннан кейін Иран алдымен өзінің мәдени ықпалын кеңейтуге ұмтылды, оған жақын парсы тілінде сөйлейтін адамдар арасында жеке араб жазуын қолдануды ынталандырды. Екіжақты ынтымақтастықтың негізінде этномәдени, тілдік және тарихи жақындық жатыр. Тәжікстан тәуелсіздігінің алғашқы жылдарында мәдени байланыстарды кеңейтуге көп күш жұмсалды. Иран газеттер мен академиялық журналдардағы көптеген басылымдарға және кітап дүкендерінің ашылуына демеушілік жасады; Иран елшілігі өз қорларында парсы тілі мен әдебиеті материалдары бар кітапханаларды және парсы тілінде сабақ беретін факультеттерді қалпына келтіруге көмектесті. Душанбедегі Иран елшілігінің мәдениет бөлімі Тәжікстан астанасында тәжік-парсы мәдениетін зерттеу институтын, «Алхода» кітап дүкенін және «Пайванд» мерзімді басылымын құруда маңызды рөл атқарды. Ал Иранның өзінде Сыртқы істер министрлігі 1992 жылы Орталық Азия мен Кавказды зерттеу орталығын құрды, ол кейіннен ағылшын тіліндегі «Амудария» және фарсиге шығатын «*motāle'āt-e āsiā-ye markazi va qafqāz*» (Орталық Азия және Кавказ шолуы) сияқты журналдарды шығара бастады [7]. Иран әрдайым посткеңестік Орталық Азиядағы позициясын нығайтуға мүдделі болды, бұл аймақты Батыспен ұзақ уақыт қарсыласудың салдарынан пайда болған геосаяси және экономикалық блокададан шығудың негізгі бағыттарының бірі ретінде қарастырды. Тәжіктер мен парсылар «Иран әлемі» деп аталатын – көптеген ғасырлар бойы екі халықты байланыстыратын біртұтас өркениеттік, тарихи және

тілдік кеңістіктің бөлігі болып табылады. Иран Ислам Республикасы әрқашан Тәжікстан Республикасында бейбітшілік пен тұрақтылықты қолдап келді және оған қол жеткізуде белсенді және маңызды рөл атқарды. Ол Тәжікстандағы азаматтық соғысты тоқтатуда бастамашы болды және мемлекетаралық бейбіт келіссөздердің бірнеше раундын өткізуде қабылдаушы тарап болды.

Иран-тәжік қарым-қатынастары тек осы екі ел үшін ғана ерекше маңызға ие емес, өйткені перспективада тұтастай аймақтағы ахуалдың дамуына да әсер етуі мүмкін.

Иран Ислам Республикасы Тәжікстан Республикасының тәуелсіздігін мойындаған алғашқы елдердің бірі және Душанбеде елшілік ашқан алғашқы ел болды, осылайша Иран мен Тәжікстан арасында бірдей тіл мен мәдениетке ие дипломатиялық қатынастар орнатты.

Иран Ислам Республикасы мен Тәжікстан Республикасы арасындағы қатынастарды дамыту мен нығайтудағы, мәдени ынтымақтастықты кеңейтудегі маңызды кезең 1995 жылғы 16-18 шілдедегі Тәжікстан Республикасының Президенті Эмомали Рахмоновтың Иранға ресми сапары, оның ИИР Президенті Али Акбар Хашеми Рафсанджани мен елдің басқа да ресми тұлғаларының кездесулері мен сұхбаттары болды. Тәжікстан Республикасы Президентінің Иранға ресми сапары барысында Тәжікстанның Тегерандағы елшілігінің ресми ашылуы болды, ол екі ел арасындағы мәдени байланыстарды кеңейтуде маңызды рөл атқарды.

Иран Ислам Республикасының Президенті Али Акбар Хашеми Рафсанджанидың 1997 жылғы мамырда Тәжікстанға жасаған ресми сапары иран-тәжік мәдени қатынастарындағы бетбұрыс болды.

2006 жылы Тәжікстанда арийлік өркениет жылы деп жарияланды. Осы оқиғаға байланысты Душанбеде арийлік өркениеттің әлемдік өркениетке қосқан үлесі зерттеуге бағытталған іс-шара ойластырылды. Бүгінгі ИИР мен Тәжікстан Республикасы біркезде тұтас болған арийлік өркениеттің тікелей ұрпақтары.

2022 жыл Иран Ислам Республикасы мен Тәжікстан Республикасы арасында дипломатиялық қатынастардың орнағанына 30 жыл толады. 2022 жылдың 15 тамызында Тәжікстан Республикасы Мәдениет Министрінің бірінші орынбасары Назариен Обида Одилзод Иран Ислам Республикасының Мәдениет және коммуникациялар ұйымының шетелдегі ирандықтар істері жөніндегі және мәдени ынтымақтастық департаментінің бас директоры Мохаммад Али Каянимен кездесті. Кездесу барысында екі ел арасындағы мәдени байланыстар, соның ішінде Иран мен Иранның Тәжікстандағы тәжік мәдениеті күндерін өткізу талқыланды [8].

Түрікменстан мен Иран Ислам Республикасы көптеген мәдени қауымдастықтарға ие және гуманитарлық және мәдени қатынастар саласындағы ынтымақтастықты үнемі кеңейтіп, дамытады.

Ежелден рухани, мәдени және тарихи қауымдастықпен байланысты екі достас және көрші елдердің халықтары мәдениет саласында екіжақты түрде ғана емес, сонымен қатар халықаралық аренада және беделді халықаралық ұйымдар аясында да белсенді ынтымақтасады.

Ортақ шекараларды ескере отырып, Иран Түркіменстанға ерекше мән береді. Ортақ тарих, Иранның солтүстігінде түрікмендердің болуы, Иранның Гүлстан (Голестан) провинциясындағы түрікмен ақыны Махтумкулидің кесенесі, Түрікменстанға әртүрлі кезеңдерде көшіп келген иран халқы түрікмен және иран халықтарының жақындығының пәрменді ықпалына айналды.

Екі мемлекет арасындағы мәдени байланыстарды дамыту туралы алғашқы меморандумдарға 1993 жылы, алғашқы Иранның мәдени атташесі Ашхабадқа келген кезде қол қойылды, ол кейіннен 1994 жылы Ашхабадта ашылған Иран елшілігінің құрамына кірді

Иран Орталық Азия халықтарымен мәдени ортақтық туралы ой желісін белсенді түрде насихаттайды. Атап айтқанда, Түрікменстанға қатысты Иран екі елдің тарихи тағдырларының ортақтығына жүгінеді (қазіргі Түрікменстанның аумағы бірнеше рет Иран мемлекетінің құрамына кірді). 1999 жылы Ашхабадта

Иран мәдени орталығы ашылды, оны Мәдениет және ислам байланыстары ұйымы (Британдық Кеңес пен Конфуций институтының аналогы) құрды [9, 134 б.].

Достық қатынастағы елдер ЮНЕСКО-ның адамзаттың материалдық емес мәдени мұрасының репрезентативтік тізіміне енгізу үшін бірлескен ұсыныстар дайындады. ЮНЕСКО-ның бүкіләлемдік мұра тізімінде түрікмен тарихи-мәдени қорықтары, ежелгі Мерв, Куняургенч және Ниса, «Героглы эпосы, «Куштдепди» салт, ғұрып биі және қол кілем жасау дәстүрлері бар.

Иран Қырғызстанмен қарым-қатынасында мәдени байланыстарға баса назар аударуға тырысты. Мәдени ынтымақтастық туралы алғашқы меморандумға 1993 жылы қол қойылды, бірақ 2010 жылға дейін Иран Бішкекте дербес мәдени орталық аспады. 2002 жылы Бішкекте Қырғызстан-Иран достық қоғамы құрылды. Ұйымның мақсаты мәдени алмасулар арқылы екі ел арасындағы қарым-қатынасты нығайтуға көмектесу болды [10].

Орталық Азия елдерінің университеттерінде парсы тілі кафедралары, Иранды зерттеуге бағытталған түрлі бөлімдер мен мамандықтар ашылды. Мысалы, Ташкентте парсы тілі бұрыннан үйретілуде. Орта Азия елдерінің парсы тілі оқытушыларының көпшілігі осы мектептен өтті. Түрікменстанда Махтумкули университетінде парсы тілі оқытылады және парсы бөлімінде оқитын студенттердің саны осы университетте тұрақты өсуде. Қазіргі уақытта парсы тілін Қазақстанның төрт жоғары оқу орнында: әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінде, Алматы халықаралық журналистика институтында және Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде оқытады. Осы жоғары оқу орындарында парсы тілін оқитын студенттердің саны екі жүз адамнан асады [11]. Қырғызстан Республикасының Ұлттық университетінде де парсы тілі кафедрасы ашылды және қазіргі уақытта ол өз қызметін жемісті жүзеге асыруда. Тәжікстанға келетін болсақ, парсы тілін үйренуге байланысты тәжіктер мен ирандықтардың ортақ тарихи, мәдени және

тілдік өткені болғандықтан, мұнда тек барлық білім беру мекемелерінде Иранда қолданылатын араб алфавитін зерттеу курсы енгізілгенін атап өтуге болады.

Қазақстан Республикасы мен Иран Ислам Республикасы арасындағы дипломатиялық қатынастар 1992 жылғы 29 қаңтарда орнатылды.

2007 жылы ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Иранға сапары барысында ҚР Ұлттық кітапханасы мен ИИР Ұлттық кітапханасы мен мұрағаттары ұйымы арасында өзара түсіністік туралы Меморандумға қол қойылды. Құжатқа сәйкес ортағасырлық Иран қолжазбаларын зерттеу мақсатында қазақстандық шығыстанушы зерттеушілердің ғылыми экспедициялары ұйымдастырылды.

2016 жылғы қаңтарда Иран Ислам Республикасынан санкциялардың алынуы Орталық Азия мен халықаралық жүйенің дамуының жаңа кезеңін ашты. Бұған дейін жасалған барлық күш-жігер Иранды халықаралық қатынастардың толыққанды субъектісі ретінде тануға бағытталған. Бүгінгі таңда негізгі мақсат-Иранның қатысуымен тиімді модель жасауды жеделдету. Оның болашағы нақты көрсетілмеген. 2010 жылы ҚР Ұлттық Өнер академиясы делегациясының сапары өтті. Т. Жүргенов. Сапар қорытындысы бойынша тараптар өзара түсіністік туралы Меморандумға қол қойды. 2014 жылдың желтоқсан айында Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ делегациясы. Тегеранда болды. Ш.Бехести атындағы университетпен Меморандумға қол қойылды. 2015 ж. Иран университеті делегациясының жауапты сапары өтті. 2017 жылдың қараша айында Тегеранға Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Әл-Фараби атындағы Қаз ҰУ мен Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті өкілдерінің делегациясы келіп кетті және ирандық жоғары оқу орындарымен ынтымақтастық туралы Меморандумға қол қойды. 2018 жылдың ақпан айында Иран Ұлттық кітапханасында «Қазақстанның әдебиет және баспа өнімдері бұрышы» ашылды. Иран қолөнершілері 2019 жылғы 4-5 қарашада Түркістан қаласында «Түркістан: бір жол – бір тарих» инвестициялық және туристік форумы аясында өткен Жібек жолы елдерінің қолөнершілерінің көрмесіне қатысты. 2020 жылғы 19 қазанда Әл-Фарабидің 1150 жылдығына арналған «Жібек жолындағы өркениеттер үндестігі» атты

халықаралық онлайн форум өтті, оған Иран Ислам Республикасының Ғылым, зерттеулер және технологиялар министрі М.Голами және Иран ғылым академиясының президенті- ирандық көрнекті-ғалым- фарабист Р. Ардакани қатысты. 2021 жылғы 9 маусымда елшілік Иран СІМ-мен бірлесіп Гулистан провинциясында Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған дөңгелек үстел өткізді. Іс-шараға 100-ден астам адам қатысты, олардың қатарында ҚР ИРИ-дағы елшісі А.Т. Оразбай, Гулестан провинциясының губернаторы Х. Хакшенас, ИИР Меджлисінің депутаттары, Иранның СІМ және сауда өнеркәсіп палаталарының өкілдері, ғалымдар мен сарапшылар, сондай-ақ қазақ диаспорасының мүшелері болды [12].

Sabar.asia үшін арнайы сұхбатта, «Prudent Solutions» сараптамалық орталығының директоры Есен Усубалиев Иран дипломатиясына баға беріп, оның геосаяси жағдайын реттеп, сондай-ақ Орталық Азия елдерімен қарым-қатынастарды одан әрі дамыту әлеуеті туралы пайымдайды. Иран Орталық Азияның дамуындағы мәдени-тарихи ықпал факторы ретінде даусыз тарихи факт болып табылады. Бұл орта ғасырларда Иран Орталық Азия үшін ғылым мен діннің жалғыз орталығы болған кезде мәдениеттің, ғылымның, білімнің және діннің дамуымен байланысты, ал парсы, араб тілдерімен қатар ғылым, дін, поэзия тілдері болды. Тарихтың келесі кезеңдерінде Ресейдің Иранның аймақ халықтары үшін ғылыми орталық мәртебесінен айырғанымен, Иран әрқашан Орталық Азия халықтарының мәдени және діни мұрасының ажырамас бөлігі болып қала берді. Орталық Азиядағы қазіргі ахуалдың ерекшеліктері Иранның аймақтағы рөлін таяу болашақта мәдени-идеологиялық, сондай-ақ саяси тұрғыдан интеграциялық процестерге ықпал ете алатын маңызды тартылыс орталығы ретінде қалпына келтіру мүмкіндігі туралы айтуға мүмкіндік бермейді. Бұл мәселе туралы мағлұмат айтуға мүмкіндік бергендей, қазіргі уақытта Иранның амбициясы жоқ. Маған бұл мәселе туралы қаншалықты мағлұмат беруге мүмкіндік берсе, қазіргі уақытта Иранның мұндай амбициясы жоқ. Иран

Орталық Азиядағы өз рөліне шындық (реалистік) тұрғыдан қарайды, өз ықпалының мүмкіндіктері мен шектерін түсінеді [13].

2022 жылғы 19 сәуірде Қазақстан Республикасының Иран Ислам Республикасындағы елшісі Асхат Оразбай ИРИ мәдени және ислам байланыстары жөніндегі ұйымның президенті Мохаммад Мехди Иманипурмен кездесті. Кездесу барысында Иран тарапының 2022 жылғы 14-15 қыркүйекте Нұр-сұлтан қаласында өтетін Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының VII съезіне қатысу мәселелері талқыланды [14].

Қорытынды

Орталық Азия елдері мен ИИР өздерінің қарым-қатынасында мәдени ынтымақтастықты кеңейту мүмкіндіктерін беретін тарихи, мәдени, тілдік, діни ортақтығына ерекше назар аударады. Өткен тарихты олардың сәйкестігі негізінде түсіндіру елдердің мәдени интеграциясына қол жеткізуге ықпал етуі мүмкін. Иран мен Тәжікстан халықтарының біртұтас этникалық және мәдени сәйкестігін іздеу және түсіну әсіресе маңызды. ОА елдері мен ИИР аймақтағы өте өткір геосаяси бәсекелестік жағдайында екі жақты, көп жақты қатынастарды арықарай нығайтуға барлық мүмкіндіктерді пайдалануы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер.

1. Санаи Мехди. Взаимоотношения Ирана и стран Центральной Азии: история и современность : (Политол. анализ) / Мехди Санои; М-во науки, АН Респ. Казахстан. Ин-т философии. - Алматы : Акыл кітабы, 1997. - 141с.
2. М. Санаи. Взаимоотношения Ирана и Центральной Азии: тенденции и перспективы. Садра, 2017. –М.: издание на русском языке // М. Махшулов, перевод на русский язык, 2017. - Петербургское Востоковедение. <https://mybook.ru/author/mehdi-sanai/vzaimootnosheniya-irana-i-centralnoj-azii-tendenci/read/>
3. Муин М. Словарь «Центральная Азия». - Тегеран, 1983. - С. 88 (на персидском языке).
4. Месамед В.И. Иран в Центральной Азии: два десятилетия диалога.- М.,2010.- 268 с.].
5. Саркорова Анора. Иран открыл культурный центр в Душанбе // https://www.bbc.com/russian/international/2010/07/100712_tajikistan_iran_cultural_centre. Дата обращения 12 июля 2010

6. Малекиан М.М. Культурные связи Республики Таджикистан с Исламской Республикой Иран (1991-2011 гг.) Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Душанбе. 2012
7. Эдвард Уостнидж. Внешняя культурная политика Ирана в Центральной Азии: демонстрация политического прагматизма. Центральная Азия и Кавказ. Том 17, Выпуск 4. 2014.- 131-144 стр.
8. Укрепляются культурные связи с Исламской Республикой Иран // <https://www.vfarhang.tj/index.php/ru/novosti/6558-ukreplyayutsya-kulturnye-svyazi-s-islamskoj-respublikoj-iran> Дата обращения 26 Сентября 2022
9. Уостнидж Э. Внешняя культурная политика Ирана в Центральной Азии: демонстрация политического прагматизма // Центральная Азия и Кавказ. 2014. Т. 17, вып. 4
10. Общество дружбы Кыргызстан — Иран организовало встречу с официальными лицами Ирана с целью укрепления отношений в области культуры (см., например: Iran, Kyrgyzstan Confer on Expansion of Cultural Ties // Ettelā'āt-e beynolmelālli (Ettelā'āt International), 21 January 2010).
11. Зокирзода Ф.Б., Курныкин О.Ю. Иран: практика использования «мягкой силы» в Центральной Азии // <http://ashpi.asu.ru/ic/?p=4806>. Дата обращения 4 июля 2018
12. Сотрудничество Республики Казахстан с Исламской Республикой Иран // <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/468?lang=ru>. Дата обращения 28 января 2022
13. Эсен Усубалиев: Формат отношений в виде диалога «Иран +. Центральная Азия» крайне необходим. В интервью, специально для cabar.asia, <https://cabar.asia> › [esen-usubaliiev-format-otnoshe](https://cabar.asia)
14. Посол Казахстана встретился с Президентом Организации по культурным и исламским связям Ирана. // <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-bandarabbas/press/news/details/368186?lang=ru> Дата обращения 20 апреля 2022

Global studies

Залесский Борис Леонидович

Белорусский государственный университет

ПОТЕНЦИАЛ СОТРУДНИЧЕСТВА ПАРТНЕРОВ ОСТАЕТСЯ ВЫСОКИМ

В декабре 2022 года на заседании Высшего Евразийского экономического совета в Бишкеке были утверждены Основные направления международной деятельности Евразийского экономического союза (ЕАЭС) на 2023 год, где в контексте идеи Большого Евразийского партнерства приоритеты ЕАЭС будут содействовать реализации экспортного потенциала стран союза. «При этом международная деятельность данного объединения будет ориентироваться на решение таких актуальных задач евразийской экономической интеграции, как создание условий для совместного выхода предприятий государств-членов на рынки третьих стран» [1, с. 7]. Напомним, что на середину ноября 2022 года Евразийская комиссия (ЕЭК) заключила уже «46 меморандумов с международными организациями, 27 меморандумов с правительствами, министерствами и ведомствами третьих стран, 14 меморандумов с региональными интеграционными и межгосударственными объединениями, 7 торговых соглашений с третьими странами» [2]. В 2023 году ЕАЭС будет взаимодействовать с Содружеством Независимых Государств, Шанхайской организацией сотрудничества, Ассоциацией государств Юго-Восточной Азии (АСЕАН), Европейским союзом, странами БРИКС, а также с Всемирной таможенной организацией, Всемирной торговой организацией, Африканским союзом. В приоритете также будет сотрудничество с целым рядом государств, в том числе – с **Объединенными Арабскими Эмиратами (ОАЭ), Ираном, Индонезией.**

Так, в июне 2022 года ЕЭК подписала Меморандум о взаимодействии с Правительством **ОАЭ**. ЕАЭС рассматривает данную страну в качестве одного из

наиболее перспективных партнеров для торгово-экономического сотрудничества в регионе Ближнего Востока. «По итогам 2021 года динамика торгово-экономического сотрудничества между ЕАЭС и ОАЭ позитивная. Товарооборот увеличился на 60,9% и достиг 6,3 млрд долл., тогда как в целом по ЕАЭС внешнеторговый оборот вырос на 35,1%» [3]. В апреле 2022 года стороны создали совместную исследовательскую группу ЕАЭС и ОАЭ по изучению перспектив заключения соглашения о свободной торговле. А в декабре 2022 года Высшим Евразийским экономическим советом было принято решение о начале переговоров по соглашению о свободной торговле между ЕАЭС и ОАЭ. Переговоры планируются проводить в ускоренном режиме. Дело в том, что формирование зоны свободной торговли с ОАЭ позволит создать условия для роста поставок по более чем 1300 товарным позициям как в промышленном секторе, так и в агропромышленном комплексе. «Кроме того, соглашение с ОАЭ рассматривается с точки зрения укрепления позиций экспортеров ЕАЭС в странах всего Персидского залива в контексте Большого Евразийского партнерства и коридора “Север – Юг”» [4]. В январе 2023 года ЕЭК пригласила руководство и предпринимателей ОАЭ принять активное участие в Евразийском экономическом форуме, который запланирован на май 2023 года. Заметим, что «по данным ЕЭК, с 2015 по 2021 год объем торговли между странами ЕАЭС и ОАЭ увеличился в 4 раза, экспорт ЕАЭС в ОАЭ вырос в 4,7 раза, а импорт ЕАЭС из ОАЭ вырос на 47%. При этом торговый оборот в период с января по октябрь 2022 года в сравнении с аналогичным периодом 2021 года увеличился еще на 55%» [5].

В 2023 году планируется также заключить новое всеобъемлющее торговое соглашение между ЕАЭС и **Ираном**, которое даст импульс для увеличения объемов взаимных поставок. В этом контексте впечатляют перспективы развития долгосрочного взаимовыгодного сотрудничества в области транспорта, кооперации в промышленности, сельском хозяйстве и обеспечении продовольственной безопасности, а также в других областях. Будущее соглашение позволит подвести под эти совместные планы крепкую договорную

основу. Что касается цифр, то «в 2021 году товарооборот между ЕАЭС и Ираном вырос на 74%, а за первые 10 месяцев 2022 года – еще на 25% по отношению к аналогичному периоду предыдущего года» [6]. В январе 2023 года стороны согласовали практически все вопросы для завершения переговоров и подписания соглашения за исключением взаимного доступа на рынок отдельных категорий аграрной продукции, по которым обсуждение еще продолжается, но в скором времени вопрос уже будет закрыт.

И еще. В сентябре 2022 года Совет ЕЭК принял решение о начале переговоров с **Индонезией** по заключению соглашения о свободной торговле в 2023 года. Эта страна является крупнейшей экономикой в АСЕАН и четвертой – в мире по численности населения, поэтому торговые отношения с данным азиатским государством имеют значительный потенциал. «Торговый оборот ЕАЭС с Индонезией в 2021 году вырос на 41,5% – до 3,7 млрд долл. по сравнению с 2020 годом. При этом экспорт прибавил 34,1%, импорт увеличился на 44,5%» [7]. По итогам трех кварталов 2022 года товарооборот между сторонами вырос еще практически наполовину, при этом экспорт стран ЕАЭС увеличился более чем в два с половиной раза. И есть уверенность, что либерализация условий торговли может позволить нарастить товарооборот еще не менее чем на полтора миллиарда долларов. В декабре 2022 года ЕАЭС и Индонезия зафиксировали договоренность о проведении первого переговорного раунда в первом квартале 2023 года, подчеркнув, что перспективы у сторон «имеются как для сельхозтоваров, традиционно составляющих большую часть импорта Союза из Индонезии, так и для промышленной группы, активно торгуемой в обоих направлениях» [8]. Так что и в данном случае потенциал сотрудничества в 2023 году остается высоким.

Литература

1. Залесский, Б.Л. ЕАЭС–АСЕАН: развивать диалог и интенсифицировать торговлю / Б.Л. Залесский // Материали за XVII международна научна практична конференция, Научният потенциал на света – 2022, 17 – 25 септември 2022: София. “Бял ГРАД–БГ”. – С. 7–10.

2. Утверждены Основные направления международной деятельности ЕАЭС на 2023 год [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://eec.eaeunion.org/news/utverzhdeny-osnovnye-napravleniya-mezhdunarodnoy-deyatelnosti-eaes-na-2023-god/>

3. ЕАЭС и Правительство ОАЭ подписали Меморандум о взаимодействии [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://eec.eaeunion.org/news/eaes-i-pravitelstvo-oae-podpisali-memorandum-o-vzaimodeystvii/>

4. ЕАЭС начнет переговоры с ОАЭ о заключении соглашения о свободной торговле [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://eec.eaeunion.org/news/eaes-nachnet-peregovory-s-oae-o-zaklyuchenii-soglasheniya-o-svobodnoy-torgovle/>

5. Пивовар, Э. Переговоры о зоне свободной торговли между ЕАЭС и ОАЭ планируется вести в ускоренном режиме [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/peregovory-o-zone-svobodnoj-torgovli-mezhdu-eaes-i-oae-planiruetsja-vesti-v-uskorennom-rezhime-546918-2023>

6. Андрей Слепнев обсудил в Тегеране вопросы завершения переговоров по соглашению о зоне свободной торговли с Ираном [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://eec.eaeunion.org/news/andrey-slepnev-obsudil-v-tegerane-voprosy-zaversheniya-peregovorov-po-soglasheniyu-o-zone-svobodnoy-torgovli-s-iranom/>

7. Андрей Слепнев: "В рамках Евразийского экономического форума в 2023 году предлагается провести бизнес-диалог с Индонезией" [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://eec.eaeunion.org/news/andrey-slepnev-v-ramkakh-evraziyskogo-ekonomicheskogo-foruma-v-2023-godu-predlagaetsya-provesti-bizn/>

8. ЕАЭС и Индонезия дали старт переговорам по соглашению о свободной торговле [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://eec.eaeunion.org/news/eaes-i-indoneziya-dali-start-peregovoram-po-soglasheniyu-o-svobodnoy-torgovle/>

LAW

History of state and law

Birmanova A.I., Rustembekova D.K.

Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Kazakhstan

THE CONCEPT OF A SYSTEM OF CULTURAL HUMAN RIGHTS AND THEIR RELATION TO POLITICAL AND SOCIO-ECONOMIC RIGHTS

The word “system” in Greek means a whole made up of parts, a compound. In this concept is interpreted as a certain order based on the systematic arrangement and mutual connection of parts of something. However, a system is also understood as a set of elements that are in relationships and connections with each other, forming a certain integrity, unity. In science, the term “system” has the widest application. There is, perhaps, not a single branch of knowledge, wherever this concept is used. In constitutional law, it is used in relation to many institutions. The system of human rights in constitutional law is understood as a set of basic human rights and related other subjective opportunities necessary to ensure normal life. There are basic (constitutional) rights of an individual and other human rights. The allocation of the latter type does not mean that they are classified as secondary, less significant. Such a division expresses only that the basic rights constitute the core of the legal status of an individual, are the basis for the possible emergence of a number of other rights necessary for a citizen to ensure his normal life.

There are basic (constitutional) rights of an individual and other human rights. The allocation of the latter type does not mean that they are classified as secondary, less significant. Such a division expresses only that the basic rights constitute the core of the legal status of an individual, are the basis for the possible emergence of a number of other rights necessary for a citizen to ensure his normal life [1; 177].

As L.I. Glukhareva notes, a systematic approach to the cultural rights of man and citizen presupposes, on the one hand, the unity and integrity of human rights, on the

other, the structural differentiation of their constituent parts, some isolation of each type and group of rights in relation to their integral totality. It allows us to take into account both the common features of all the structural parts that make up human rights, and their features, makes it possible to focus on identifying integrative qualities that arise as a result of combining elements (individual rights) into a single whole [2; 179].

1. In such a system, it is possible to distinguish rights that definitely belong to a group of cultural rights, for example, the right to access cultural values, the right to use cultural institutions, the right to freely participate in the cultural life of society, and there are rights that are complex and cover several spheres of life, perform many significant functions, for example, the right to for education.

2. There is no definitive list of cultural rights, as it is constantly expanding due to the creative abilities of man and the development of society. The human rights system as a whole is in constant dynamics.

3. Within a single system, all rights perform explicit and hidden (latent) functions, the implementation of which in practice can lead to both positive and negative results. For example, the right to freedom of creativity, in addition to the main function – the ability to engage in any kind of creative activity (literary, artistic, scientific, technical, etc.), presupposes the existence of a hidden function – stimulating the activities of creative workers aimed at improving the quality of life of the people, preserving and developing culture. This is certainly a positive property. However, the function of non–interference of the state in the creative activities of citizens and their associations has a negative manifestation - the ability of citizens and their associations to engage in creativity, which has an ambiguous character. For example, currently Russian television broadcasts programs that adversely affect the psyche and morality of the younger generation. In addition, the film market is full of low-quality products that promote violence, cruelty, eroticism.

4. All rights in the system are interrelated and complement each other. Thus, the right to freely choose the language of communication, upbringing, education and

creativity is directly related to the right to freedom of creativity, the right to education, and other cultural rights in general.

5. Separation of rights by degree of importance is unacceptable. All of them have equal importance and value, and each of them is necessary for the full existence of a person and his development as a full-fledged personality, without diminishing the importance of some rights compared to others [3; 66-67].

Human and civil rights and freedoms have a complex organization and function only in a complex, complementing each other. Therefore, cultural rights and freedoms are closely related to personal, political, and socio-economic rights.

Legal prescriptions regulating social relations developing in the field of culture began to be fixed in detail in the constitution from the middle of the XX century. Today, the basic laws pay considerable attention to the principles, goals, objectives, expected results and prospects of cultural development of society and states.

As E. V. Sazonnikova rightly notes, the point of view dominates in modern research that cultural rights are inextricably linked with economic and social rights. In the texts of modern constitutions about culture there are various prescriptions, such as: • the grounds (cultural) for the adoption of the Constitution, enshrined in the preamble as national basic values;

- the foundations of the state's attitude to culture in general, the responsibilities of the state and local communities for the preservation and development of culture; the role of culture in international cooperation;

- taking into account cultural factors when solving issues of the territorial structure of the state, its subjects, municipalities, and municipalities;

- cultural rights of man and citizen, people, indigenous peoples, national minorities;

- cultural duties of a person and citizen, people;

- differentiation of subjects of competence and powers of state authorities in the field of culture, competence of higher and local authorities in solving cultural issues;

- consolidation of the foundations of state policy in relation to art in general and its individual types, mechanisms of cultural transmission (education, teaching, writing, customs, mass media), various components of general culture (physical, technical, etc.), cultural communications (the state language and the peoples of the country) and others [4; 9].

The right to freedom of thought and speech is generally connected with all cultural rights and freedoms, is their basis, ensures their fullest realization. Freedom of thought is the right to adhere to any ideology, the absence of coercion to express one's opinions and beliefs or to renounce them. Information may be freely used by any person and transferred by one person to another person, unless federal laws establish restrictions on access to information or other requirements for the procedure for its provision or dissemination. Citizens have free access to cultural institutions, for example, visit libraries, museums, archives, where they have the right to receive information they are interested in. In addition, due to the development of the Internet, which contains a huge amount of information, electronic libraries have become widespread and developed, which significantly saves users time when searching for the necessary data. One of the most significant political human rights is the right to form trade unions to protect their interests. Cultural rights are also related to this right, since citizens have the right to create creative unions and other associations in the field of culture. In addition, the creation of non-profit organizations that unite citizens on the basis of cultural interests also applies to the right to association.

There is no doubt about the connection of cultural rights with socio-economic rights. The International Covenant of December 16, 1966 “On Economic, Social and Cultural Rights” states that “the ideal of a free human person, free from fear and want, can be realized only if conditions are created in which everyone can enjoy their economic, social and cultural rights in the same way as their civil and political rights” [5].

B.Milner rightly notes that in the conditions of an innovative economy in organizations, more and more values are created based on the use of intellectual

resources and creative activity. Thus, the concept of “competitiveness” is inextricably linked with the concept of “creativity”, with a high proportion of intellectual labor and the novelty of the resulting beneficial effect, with direct interaction with the consumer of innovative products and services. Currently, the importance of talented people who could generate ideas and implement them in life is dramatically increasing. Such people become the leading economic resource, and their search and development turn into the most important task of the leaders of organizations [6; 8].

Undoubtedly, there is a direct dependence of cultural rights on the level of socio-economic development of the state. The more prosperous the state, the citizens have more opportunities to enjoy cultural rights and freedoms, engage in self-education, increase their cultural potential, and not solve exclusively economic issues.

The obvious connection of cultural rights with political and socio-economic rights can be seen in a number of constitutions of the CIS member states. Article 20 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan of 1995 stipulates that freedom of speech and creativity are guaranteed, and censorship is prohibited. There is clearly an inextricable link between not only the right to freedom of speech and freedom of creativity, but also many cultural rights with political rights, i.e. the complex nature of the entire system of fundamental rights and freedoms of the individual in the Republic of Kazakhstan [7].

Today, the multifaceted concepts of human rights and freedoms confirm the diversity, classification of law. Arguing that in the legal sciences there are different justifications for the classification of human rights and freedoms, rights and freedoms are defined according to their social purpose (political, socio-economic, civil (personal) and cultural rights); by the subjects of their implementation (collective and individual); in terms of fixing norms (material and procedural); according to the role played by the state and the nature shares. According to this classification, there are four fundamental rights and freedoms: political, socio-economic, civil (personal) and cultural rights. Among them, a fairly conditional, unified and unified system of regulating public relations is recognized.

REFERENCES

1. Права человека. Энциклопедический словарь / под ред. С.С. Алексеева. – М.: Норма, НИЦ ИНФРА-М, 2013. – 656 с. (177 с.)
2. Глухарева Л.И. Права человека в современном мире: социально-философские вопросы и государственно-правовое регулирование. –М.: Юрист, 2003. – 304 с.(179 с.)
3. Ивакина Д.С. Конституционные права и свободы граждан Российской Федерации в области культуры: монография. – Старый Оскол: ТНТ, 2020. – 208 с. (66-67)
4. Сазонникова Е.В. Культурные права и обязанности в россии и зарубежных странах. Учебное пособие. – Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2016. – 136 с. (9)
5. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml
6. Мильнер Б. Организация творческой деятельности: основные принципы и цели // Проблемы теории и практики управления. – М., 2011. – №7. – С. 8-20. (8)
7. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022г.)
https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029&pos=9;-52#pos=9;-52

Civil law

Prof. Danilyan O.G., prof. Dzoban O.P., prof. Kalynovskyi Yu. Yu.

Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine

PEACE AS THE BASIC VALUE OF HUMAN EXISTENCE

The value palette of human existence is characterized by a variety of forms and features of the content of axiologemes that are recognized as basic in a particular community. The pluralistic value determinants of human existence are due to the cultural and historical development of peoples and states. At the same time, there are a number of values of a spiritual nature that have a universal character (with all the differences in their content). Such axiological foundations of human existence include: freedom, equality, justice, security, peace, human rights, etc. In the context of global turbulence and local wars, the values of peace and security acquire particular importance both for the individual and for societies and states.

Awareness of the importance of peace as an imperative condition of human existence is directly related to the development of humanism and humanistic consciousness, which involves the use of nonviolent means in resolving any conflicts both at the interpersonal and interstate levels.

S. Frank saw the roots of true humanism in the idea of God-manhood, which for fifteen centuries "brought up the self-consciousness of a human as a personality", taught a person to realize himself in a certain higher, absolutely valuable principle, thanks to which he opposes the world as a special instance and must creatively define and improve life; it brought up in a person for the first time what can be called in the general sense "humanistic consciousness" [1, p. 81].

The core value of the humanistic worldview is peace, which implementation in practice should lead to the development of forms of conflict-free existence of human communities.

Continuing the above-mentioned reflections, I. Bekh defines a number of basic priorities for the peaceful coexistence of humanity:

- the highest value of civilization is man;
- universal values are freedom and human rights;
- the primary condition for peaceful coexistence and prevention of armed conflicts is a tolerant attitude to the rights and interests of all peoples and nations;
- humanism and justice are comprehensive principles of universal relations;
- guarantee of a stable and peaceful existence on the whole Earth is intolerance towards violations of human and people's rights and freedoms, wherever it may be [2, p. 18].

A number of works by famous philosophers have been devoted to understanding the world as a basic value of human existence. In particular, I. Kant in his book "Perpetual Peace" emphasized that war is evil, it can destroy all the achievements of culture with barbaric devastation. War puts a heavy burden on the shoulders of the people and its consequences are terrible, they lead to the ruin of every state [3, p. 17].

Similar to Kantian ideas are expressed by J. Fichte. The German philosopher is an active opponent of war, violent interference in the state construction of other states. J. Fichte, like I. Kant, believed that regular armies should completely disappear over time, since they threaten war, and their creation, maintenance and increase often turned out to be the cause of wars in itself [4, p. 194-195].

According to G. Hegel, war is an important factor in preserving the sovereignty of the state, it requires sacrifices and high organization and discipline, order and obedience, and the rejection of one's own thinking and reasoning [5, p. 363]. On the other hand, in a war that is legal and fair G. Hegel demands to show determination.

And "...although the right to life is sacred, – says G. Hegel, – and yet we have to give it up if the state demands it from its citizens. the right of the state is higher than the right of an individual" [5, p. 394]. So war, according to the philosopher, is an integral attribute of society and the state, and it brings destruction, loss of values and human sacrifices. It cannot be eliminated because of the dialectical contradictions that

exist in society. "Since the state really exists," Hegel emphasizes, "it must have a real opportunity to wage war, and therefore it must have everything necessary for this" [5, p. 464]. G. Hegel is a supporter of a strong state that is able to protect itself from the aggression of other states. "The highest honor for the people," says the philosopher, "is to create a state and be independent" [5, p. 479].

Further, the problem of preserving peace, revealing its global significance was represented in A. Schweitzer's concept, which is called "Ethics of Reverence for Life." It is based on the following theoretical propositions:

1. The abstract idea of peace must be replaced by a real world full of life.
2. A person knows about the world only that everything that exists is a manifestation of the will to live, a person has both a passive and active attitude to the whole world. As a creature that is passive to the world, he comes to a spiritual connection with it through humility. As a creature who is actively connected to the world, he comes to a spiritual connection with it due to the fact that he does not live for himself, but feels one with the whole life in its sphere of influence.
3. A person can no longer relate to his life and the life that surrounds it having begun to think about the mystery of his life and the connections that connect it with life, except in accordance with the principle of "Reverence for life", and this principle cannot but manifest itself in the ethical world and life affirmation that manifests itself in his actions. According to A. Schweitzer, a person should not just live, but really go life through.
4. For a truly ethical person, life is sacred, even at the lowest level of the value scale. The value of a particular life is distinguished only in each specific case, under the pressure of necessity, for example, when a person has to decide which of the two lives he should sacrifice in order to save the other [6, p. 141-142].

It can be stated that the "Ethics of Reverence for life" is the personification of peacefulness, a vivid manifesto of a humanistic worldview aimed at preserving all forms of life. According to experts, the ethics of Reverence for life is a deep respect for life. It conveys the essence of the ethical more accurately than compassion or even

love, because it combines self-improvement with self-denial and asserts the highest responsibility. A. Schweitzer emphasizes the religious nature of his worldview, the interaction of Christian morality and the rationalistic way of understanding the world. "Reverence for Life" refers to both spiritual and natural phenomena. A. Schweitzer's ethical views have a deep humanistic meaning. A. Schweitzer calls people to spiritual and moral ideals putting forward the principle of humanity in relation to the environment in the first place, [7, p. 55].

A. Schweitzer affirmed the value of peacefulness not only in his scientific activities, but also took an active civic position on the issues of preserving peace and violating the human right to life. In particular, he actively advocated peace, opposed war with all his Might and authority, in particular, condemned nuclear war. He told his colleague Matilda Cottman on the day of the Hiroshima bombing: "when a single bomb kills a hundred thousand people, it is my duty to prove to the world how valuable a single human life is." A. Schweitzer's speeches in defense of peace immediately became known over the world. He opposed the war from the standpoint of humanism. In his book "Letters from Lambarene", at the beginning of World War II in Europe, he quotes the words of the Chinese wise Lao Tzu: "War is an unkind tool, it is not for a noble soul. Only when there is nothing else left, he takes up the sword. and peace is the highest good for him." [8, p. 49].

Thus, peace is one of the basic universal values that requires constant protection in order to preserve life on the Earth. The goal of peace as a universal value is to meet the universal need for security and the absence of a threat to life. Peace is based on a non-military foreign policy between states, taking into account the national interests of each of the parties, as well as on treaties or other documents signed between the parties. The lack of peace excludes public and personal security [9, p. 133].

Thus, any war actualizes the value of peace and requires humanity to develop more effective means and forms of safe existence. The principle of nonviolence in interaction between peoples should be key, because it ensures the preservation of peace

as a condition for the progress of humanity. Any war is a manifestation of barbarism that destroys the humanistic foundations of human civilization.

References:

1. Фоменко А.М. Виміри гуманізму: історико-філософський аналіз. Вісник Національного авіаційного університету. Сер.: Філософія. Культурологія. 2011. № 1. С. 80-84.
2. Бех І. Виховання у дітей миролюбства. Початкова школа. 1999. № 8. С. 17-20.
3. Кант И. К вечному миру. Сочинения: в 6-тит. [под общ. ред. В. Ф. Асмуса и др.]. Москва: Мысль, 1996. Т. 6. 743 с.
4. Фихте И. Г. К вечному миру. Философский проект Иммануила Канта 1796. Трактаты о вечном мире; предисл. Ф. В. Константинова; вводная ст. и прим. И. С. Андреевой. Москва: Соцэкгиз, 1963. С. 193-202.
5. Гегель Г. В. Ф. Философия права. Пер. с нем.; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. Москва: Мысль, 1990. 534 с.
6. Вітюк І., Муравицький В. Концепт благоговіння перед життям А. Швейцера у розрізі екологічної етики Церкви АСД. Енергоефективність та екологічно прийнятне енергозабезпечення з позицій християнської відповідальності за створіння. Матеріали міжнародного наукового семінару (Ужгород, 10-13 лютого 2010 р.). Ужгород, 2010. С. 142-146.
7. Кисельов М. М., Канак Ф. М. Національне буття серед екологічних реалій. Київ: Тандем, 2000. 320 с.
8. Матюхіна О. А. Життя як найвища цінність буття – провідна ідея філософії Альберта Швейцера. Вісник Національного авіаційного університету. Сер.: Філософія. Культурологія. 2013. № 2. С. 47-51.
9. Нікітенко В. О. Загальнолюдські цінності як геоцінності планетарного масштабу: антропологічні виміри. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2013. Вип. 55. С. 131-138.

Алибекова В.Н. к.э.н., Абдешов А. Ж. Абдиралиев Е. М. студенты
Таразский региональный университет им. М.Х.Дулати

ПРОБЛЕМЫ БЫТОВОГО НАСИЛИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Проблемы бытового насилия в странах Центральной Азии традиционно является очень распространенным видом насилия в отношении женщин, которое причиняет физический, психологический, экономический и моральный ущерб и страдания женщинам, а также угрозы совершения таких актов.

Бытовое насилие - это ситуации, в которых один человек контролирует или пытается контролировать поведение и чувства другого. Внутри семейного насилия, как обобщенной категории существуют более специфические категории, определяемые природой отношений между обидчиком и жертвой, а также условиями их жизни.

В этой связи борьба с насилием на гендерной почве является чрезвычайно актуальной в настоящее время.

В Казахстане за годы независимости сделаны значительные шаги в обеспечении гендерного равенства и предотвращении насилия в отношении женщин. Конституция Республики Казахстан гарантирует равные права женщин и мужчин. Уголовное и административное законодательство предусматривает применение карательных мер в отношении лиц, виновных в любом виде насилия. Исключительно важное значение сыграло присоединение Казахстана к Конвенции по ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин и другим международным правовым документам в этой области, что позволило уделять более пристальное внимание искоренению насилия, особенно бытового, в отношении женщин и детей. Огромную роль в этом вопросе играет Национальная комиссия по делам женщин и семейно-демографической политике при Президенте Республики Казахстан, созданная Указом Президента Республики Казахстан от 22 декабря 1998 года. Комиссия совместно с министерствами и ведомствами Республики проводит неоценимую работу по искоренению насилия в отношении женщин [1].

Одной из практических мер реализации гендерной политики и предотвращения насилия, стало создание в 1998 году в структуре органов внутренних дел подразделений по защите женщин от насилия. Основными задачами службы являются обеспечение защиты конституционных прав, свобод и законных интересов женщин от противоправных посягательств.

Следует отметить, что в действующем законодательстве Казахстана предусмотрены уголовная и административная ответственность за различные правонарушения в сфере, касающейся бытового насилия, такие как унижение человеческого достоинства, побои, истязания, нанесение телесных повреждений, убийство и др. Наряду с этим, в Гражданском кодексе предусмотрены положения, которые дают возможность каждому человеку в судебном порядке пресекать действия лиц, нарушающие чьи-либо права или создающие угрозу их нарушения. Тем не менее, эти законодательные акты не всегда применялись в отношении жертв бытового насилия, что в свою очередь не позволяло оперативно пресекать факты такого насилия и создавать безопасные условия для потенциальных жертв, оказывать им необходимую медицинскую, психологическую, правовую и иные виды социальной помощи.

Значительным шагом в обеспечении гендерного равенства и борьбе с домашним насилием является принятие ряда ключевых документов, таких как Стратегия гендерного равенства 2006-2016 гг. [2].

Свидетельством всестороннего поступательного демократического развития казахстанского общества является принятие законодательства о гендерном равенстве законов «О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин» и «О профилактике бытового насилия». [3].

Закон Республики Казахстан «О профилактике бытового насилия» принят 4 декабря 2009 года. Закон определяет правовые, экономические, социальные и организационные основы деятельности государственных органов,

органов местного самоуправления, организаций и граждан Республики Казахстан по профилактике бытового насилия [4].

В соответствии с Законом, бытовое насилие — умышленное противоправное деяние (действие или бездействие) одного лица в сфере семейно-бытовых отношений в отношении другого (других), причиняющее или содержащее угрозу причинения физического и (или) психического страдания.

Виды бытового насилия

- физическое насилие - умышленное причинение вреда здоровью путем применения физической силы и причинения физической боли
- экономическое насилие - умышленное лишение человека жилья, пищи, одежды, имущества, средств, на которые он имеет предусмотренное законом право, что может вызвать нарушение физического и (или) психического здоровья.
- психологическое насилие - умышленное воздействие на психику человека, унижение чести и достоинства посредством угроз, оскорблений, шантажа или принуждение (понууждение) к совершению правонарушений или деяний, представляющих опасность для жизни или здоровья, а также ведущих к нарушению психического, физического и личностного развития.
- сексуальное насилие - умышленное противоправное действие, посягающее на половую неприкосновенность или половую свободу человека, а также действия сексуального характера по отношению к несовершеннолетним.

Рисунок 1 – Виды бытового насилия

В 2017 году в Казахстане декриминализовали бытовое насилие. Между тем 15% казахстанок считают, что муж вправе бить свою жену. Мы предлагаем принять комплекс мер.

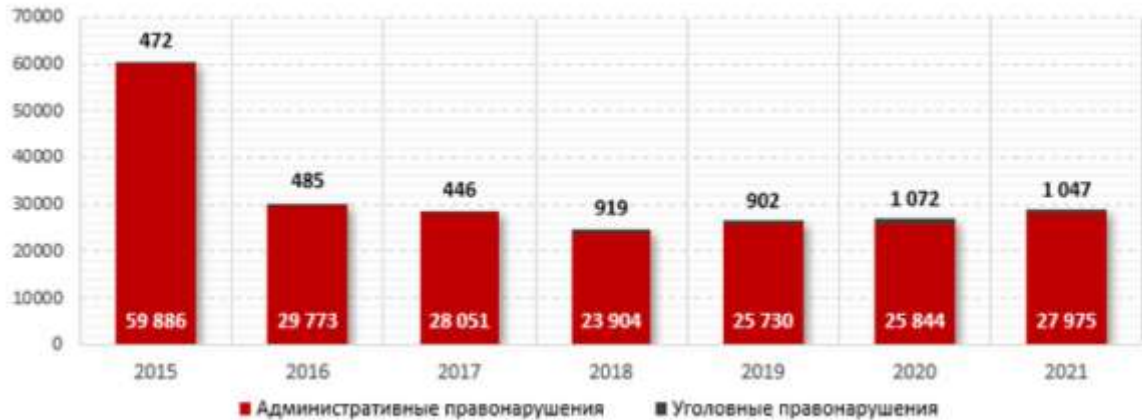
Количество уголовных правонарушений в семейно-бытовой сфере уменьшается, но статистика не отражает реальную картину.

В Казахстане количество уголовных правонарушений в семейно-бытовой сфере уменьшается, но реальный уровень насилия в семьях остаётся за рамками статистики.

С января по июль 2022 года в стране зарегистрировали 520 уголовных правонарушений в семейно-бытовой сфере. Это на 8,5% меньше, чем годом ранее. В 2021 году количество преступлений такого характера уменьшилось на 5,5%, но в 2018-2020 годах наблюдался заметный рост.

98% зарегистрированных случаев относились к уголовным правонарушениям против личности. Большинство фактов – это умышленное причинение тяжкого вреда (214 фактов), вреда средней тяжести (167 фактов) и убийства (70 фактов).

Количество зарегистрированных уголовных и административных правонарушений в сфере домашнего насилия | ед.

Расчёты Ranking.kz на основе данных КПСусУ ГП РК

Рисунок 2 – Количество зарегистрированных уголовных и административных правонарушений в сфере домашнего насилия

Основная проблема в том, что большинство случаев относят к административным, а не к уголовным правонарушениям. Несмотря на позитивную статистическую динамику, реальная ситуация с семейным насилием в Казахстане плачевна.

Например, за семь месяцев 2022 года в Кызылординской области зафиксировали 13 уголовных правонарушений в семейно-бытовой сфере, а годом ранее – всего девять. Однако за 2021 год на пульт "102" поступило больше тысячи звонков. И численность домашних тиранов в регионе растёт: если за весь 2021 год на учёт поставили 925 человек, то с начала 2022 года – уже 852. Таким образом, 13 зафиксированных уголовных правонарушений никак не отражают реальную картину семейного насилия в регионе, и такая же ситуация наблюдается по всей стране [5].

Все выше сказанное говорит о том, что Казахстан достиг определенного прогресса в области защиты прав и законных интересов женщин. Вместе с тем, бытовое насилие действительно остается актуальным. Главным орудием в борьбе с насилием, безусловно, является решение коренных социально-экономических задач, повышение уровня жизни и духовной культуры людей, снижение напряженности в обществе, обеспечение социальной и правовой защищенности человека. В Казахстане должна быть сформирована комплексная система борьбы с бытовым насилием. Нам нужно добиться криминализации бытового насилия. То есть за побои средней степени тяжести и выше, а также за систематические побои должна быть статья в рамках Уголовного кодекса РК и предусмотрен какой-то срок лишения свободы.

Список использованных источников:

1. Конституция Республики Казахстан.
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>
2. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2020 года // Казахстанская правда, 02.02.2010 г., № 22 (26083); 12.02.2010 г., № 31-33 (26092-26094);
3. Стратегия гендерного равенства в Республике Казахстан на 2006 - 2016 годы // «Казахстанская правда», 3 декабря 2005 г.
4. Концепция развития гражданского общества в Республике Казахстан на 2006 - 2011 годы // Казахстанская правда, 29 июля 2006 г., N 183 (25154).
5. Ranking.kz

CONTENTS

BIOLOGICAL SCIENCES

Resource studies and plant introduction

БОРИСОВА А.И., ДУНАЕВА Р.Н., РАШБАЕВА А.Ж. БИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ CALENDULA OFFICINALIS И ЕЕ РОЛЬ В ЛАНДШАФТНОМ ДИЗАЙНЕ..... 3

Microbiology

Бакуова А.С., Қайырбай А.Т. БИОЛОГИЯ ПӘНІНІҢ БАҒДАРЛАМАСЫНДАҒЫ БИОТЕХНОЛОГИЯНЫҢ ОРЫНЫ..... 7

ECONOMIC SCIENCE

Regional economy

Залесский Б.Л. С ПОЛОЖИТЕЛЬНЫМ САЛЬДО И НОВЫМИ ИДЕЯМИ..... 12

PHYSICAL CULTURE AND SPORT

Physical culture and sport: problems, researches, offers

Уразова Г.М., Касымова А.Дж., Танаев К.Т. СПОРТТЫҚ КҮРЕСІНІҢ ТАКТИКАСЫН - ӨДІСІН ЖАС БАЛУАНДАРҒА ЖЕТІЛДІРУ МҮМКІНДІКТЕРІ..... 16

Садуақас К.Б., Горохов А.С., Сотниченко Е.А., Шлак И.Б. РОЛЬ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ВУЗА 21

Юлдашев Зохид ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫН НЫҒАЙТУ ЖОЛДАРЫ..... 26

The development of physical culture and sports in modern conditions.

Искаков М.И., Ануар С., Қайырбеков Е.Д., Ахметжанов М.Е., Кәрімов М.А. 10-14 ЖАСТАҒЫ ПАЛУАНДАРДЫҢ АНАТОМИЯЛЫҚ-ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНІҢ СИПАТТАМАЛАРЫ..... 32

PUBLIC ADMINISTRATION

Modern control technology

Хатиев А.Н. ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВА НА СВОБОДУ ВЕРОИСПОВЕДАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН..... 38

POLITICAL SCIENCE

Regional political processes

Молдалиева А.И., Килыбаева П.К., Вахшитек А.Н. ИРАН МЕН ОРТАЛЫҚ АЗИЯ АЙМАҒЫ ЕЛДЕРІНІҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ БАЙЛАНЫСТАРЫ 44

Global studies

Залесский Б.Л. ПОТЕНЦИАЛ СОТРУДНИЧЕСТВА ПАРТНЕРОВ ОСТАЕТСЯ ВЫСОКИМ	58
---	-----------

LAW

History of state and law

Birmanova A.I., Rustembekova D.K. THE CONCEPT OF A SYSTEM OF CULTURAL HUMAN RIGHTS AND THEIR RELATION TO POLITICAL AND SOCIO-ECONOMIC RIGHTS	62
---	-----------

Civil law

Danilyan O.G., Dzoban O.P., Kalynovskyi Yu. Yu. PEACE AS THE BASIC VALUE OF HUMAN EXISTENCE Алибекова В.Н. ,Абдешов А. Ж. Абдиралиев Е. М. ПРОБЛЕМЫ БЫТОВОГО НАСИЛИЯ В КАЗАХСТАНЕ	68
--	-----------

CONTENTS.....	78
----------------------	-----------

- *297449*
- *297368*
- *297469*
- *297341*
- *297388*
- *297461*
- *297506*
- *297508*
- *297355*
- *297424*
- *297448*
- *297450*